

Sebastian Siembora

 <https://orcid.org/0000-0003-3334-1605>

Nowożytny naczyńia szklane z działki z domniemaną karczmą miejską przy rynku w Radomiu

Modern-period Glass Vessels from an Urban Plot
with a Presumed Inn at the Market Square in Radom

Abstrakt: W artykule scharakteryzowano nowożytny zbiór zabytków szklanych pozyskanych podczas prac wykopaliskowych na parceli przyrynkowej w Radomiu. Szczegółowej analizie poddano fragmenty, które zakwalifikowane zostały do kategorii zastawy stołowej. Omówiono desygnaty poszczególnych form wyrobów, głównie naczyń do picia, podając analogie z innych stanowisk z ziem polskich. Przeprowadzono badanie składu chemicznego masy szklanej wybranych zabytków i podano

w zarysie dzieje hutnictwa szkła regionu. Przedmiotowy asortyment zinterpretowano jako wyposażenie nowożytnej karczmy miejskiej, a rozważania osadzono w szerszym kontekście historyczno-kulturowym dotyczącym zarówno historii miasta, jak i wiedzy o funkcjonowaniu karczem na ziemiach polskich w dobie nowożytnej. Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą publikację zabytków szklanych pozyskanych ze stanowiska z karczmą miejską.

Słowa kluczowe: Radom, szkło, naczynia szklane, karczma, nowożytność

Wstęp

Stan badań nad szklarstwem późnośredniowiecznym i nowożytnym na ziemiach polskich (od połowy XIII do końca XVII w.) scharakteryzowała S. Ciepiała-Kubalska (1991a), wskazując na najważniejsze opracowania powstałe do końca lat 80-tych ubiegłego stulecia. Przeglądu prac poświęconych wyrobom szklanym dla okresu późniejszego, to jest lat 1987–2018, podjęła się M. Bis (2020). Szkło z Radomia nie stanowiło dotychczas tematu osobnych dociekań naukowych. Ogólne informacje pojawiły się w książce Z. Lechowicza (2012) dotyczącej radomskiego zamku, w której skrótowo opisano pozyskany materiał szklany. Dostępne jest także

niepublikowane, wartościowe opracowanie G. Barczyka (2003), w którym przedmiotem analiz uczyniono zabytki szklane pochodzące z wykopu nr 5 na zamku.

Zagadnienie produkcji i użytkowania wyrobów szklanych w Małopolsce, której integralną część w minionych wiekach stanowiła ziemia radomska, także jest słabo rozpoznane z perspektywy archeologicznej. Najbardziej dotkliwy wydaje się brak opracowań dotyczących szkła w późnośredniowiecznym i nowożytnym Krakowie, najważniejszym ośrodku miejskim regionu. Opracowano i opublikowano natomiast zabytki z Wiślicy (Ciepiela-Kubalska 1970) i Solca nad Wisłą (Ciepiela 1971a), a także Sandomierza (Tabaczyńska 1993; Girdwoń, Rubnikowicz 1996; Rubnikowicz 1996). Znane są wyniki badań nad szkłem z Lublina (Kutyłowska 1999), Zamościa (Ajewski 1995; Prusicka-Kolcon 2000) i Nowotańca koło Sanoka (Zielińska-Durda 1985) oraz z badań we wsi Kleczanów koło Opatowa (Kozłowska 1997).

Poszukując poza regionem opracowań, które mogłyby służyć w analizie porównawczej dla szkła radomskiego, warto przywołać publikacje poświęcone szkłom z Warszawy. Pełnego zestawienia i omówienia pozycji poświęconych tej tematyce dokonała Magdalena Bis (2017). Kompleksowo rozpoznano zagadnienie użytkowania szkła przede wszystkim ze Starego i Nowego Miasta (Ciepiela 1977; Ciepiela-Kubalska 1991b; 1999; 2005; Ciepiela-Kubalska, Stawiarska 2005), jak również innych części nowożytnej Warszawy (Ciepiela 1970; Lipiec 2017a; 2017b). Wzmiankowano zabytki z zamku (Mroczek 2007) i placu Teatralnego (Blusiewicz 2013). W ostatnich latach podjęto także pogłębione studia nad szkłem z placu Zamkowego, poddając analizie różne kategorie wyrobów (Baturó 2017; Wilczak-Dąbrowska 2017). Całości piśmiennictwa dopełniają: katalog zabytków szklanych z wystawy na Zamku Królewskim (Kozłowska 1994) oraz publikacja o wyrobach w stylu weneckim z Muzeum Warszawy (Baturó 2018). Ponadto opracowania do czekały się zabytki z Płocka (Ciepiela 1968).

Z powodu dysproporcji w stanie badań i braku dobrych opracowań, które mogłyby stanowić materiał porównawczy dla zabytków radomskich, w dalszej części pracy analogie poszukiwane będą także poza obszarem Polski południowo-wschodniej, głównie na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce oraz na Pomorzu, gdzie znaleziska tego typu rozpoznane są znacznie lepiej i w ostatnich latach często publikowane.

Celem artykułu jest opis i klasyfikacja nieopracowanego dotychczas zbioru fragmentów szklanej zastawy stołowej z badań w Radomiu. Podstawa źródłowa została objęta analizą formalną, technologiczną (w tym badanie składu pierwiastkowego masy szklanej) oraz stylistyczną, a następnie zinterpretowana na tle historyczno-kulturowym.

Wszystkie opracowywane zabytki zostały skatalogowane i poddane analizie makroskopowej morfologii szkła (barwa, obecność ciał obcych i pęcherzy powietrza,

ślady po zabiegach produkcyjnych i kształtowania wyrobu, typ i poziom zaawansowania korozji). Zmierzono diagnostyczne partie destruktorów (średnice stopek, den, wylewów itp.) oraz grubość fragmentów pochodzących z korpusów. Następnie określono najbardziej prawdopodobne desygnaty dla zidentyfikowanych form. Podstawą datowania była analiza śladów technologicznych oraz datowanie analogicznych, przywołanych w opracowaniu form, głównie z ziem polskich. Wskazano także na wybrane problemy interpretacyjne niektórych wyrobów i historyczno-kulturowe konteksty ich użytkowania w nowożytnej Rzeczypospolitej.

Zarys dziejów Radomia

Radom położony jest na obszarze Polski centralnej, w południowej części województwa mazowieckiego. Obecne granice administracyjne województw nie uwzględniają historycznej przynależności ziemi radomskiej do Małopolski, a konkretnie do jej północnej części, jaką była Sandomierszczyzna. Analiza średnio-wiecznych znalezisk numizmatycznych z terenu miasta jednoznacznie wykazała, że monety radomskie poświadczają obieg monetarny typowy dla miast małopolskich (Bogucki 2013). Wezwanie jednego z najstarszych, XIII-wiecznego, miejskiego kościoła św. Wacława jest także potwierdzeniem relacji z biskupstwem krakowskim (Tetrycz-Puzio 2012: 40 i n.).

W połowie XIV w. na terenie leżącym na północny wschód od pozostałości wcześniejszego grodziska i funkcjonujących wtedy wokół niego osad (Kalaga 2013: 25–28) nastąpiła lokacja na surowym korzeniu Nowego Miasta przez Kazimierza Wielkiego (Kupisz 2009: 11). Jako datę roczną tej inicjatywy należy przyjąć rok 1350 lub 1351. Nowe Miasto miało obszar około 10 ha i otoczone było murami obronnymi. W centralnej części znajdował się rynek, od którego odchodziła sieć ulic o regularnym układzie. W jego sąsiedztwie wzniesiony został kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela, natomiast na samym placu – ratusz miejski. Nie zachował się on do czasów współczesnych, jednak jego obecność potwierdzono w toku badań archeologicznych¹.

W obrębie murów w XIV w. wzniesiono także zamek. Zachowały się wzmianki poświadczające jego bogaty wystrój, m.in. marmurowe kominki i malowane sufity (Piątkowski 2005: 19). W wyniku badań archeologiczno-architektonicznych ustalono jego wielkość oraz określono etapy rozbudowy całego założenia (Lechowicz 2012: 56). Podjęto próbę skrótowej charakterystyki kultury materialnej mieszkańców zamku w okresie jego użytkowania (Lechowicz 2012: 102 i n.). Budowla

1 Badania ratownicze przed planowaną wymianą nawierzchni rynku. Sprawozdanie niepublikowane, dostępne w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków delegatura w Radomiu.

pełniła funkcje militarno-obronne i administracyjne, była rezydencją królów Polski, m.in. Kazimierza Wielkiego i Zygmunta Starego, oraz starostów radomskich, m.in. Mikołaja Szydłowieckiego.

Dzięki usytuowaniu w pobliżu istotnych szlaków komunikacyjnych (z Krakowa na Mazowsze oraz traktu Wrocław–Lublin–Lwów) i przywilejom handlowym (prawo organizowania jarmarków i targów) gospodarka Radomia zarówno w okresie późnośredniowiecznym, jak i nowożytnym rozwijała się intensywnie. Od kupców pobierano liczne opłaty za przejazd przez miasto, które trafiały do miejskiej kasy. W drugiej połowie XV w. Kazimierz Wielki nakazuje nawet obowiązkowy przejazd przez Radom wszystkim kupcom udającym się z Rusi na Dolny Śląsk. Miasto było jednak nie tylko znaczącym ośrodkiem handlowym, ale także rzemieślniczym. Od XV w. działały tu rozliczne cechy, wśród których należy wymienić te najstarsze: tkacki, kuśnierski i szewski. W pierwszej ćwierci XVI w. poświadczona źródłowo jest także aktywność szklarzy na zamku (Kupisz 2009: 32).

W okresie nowożytnym Radom umocnił swoją pozycję wiodącego w regionie ośrodka gospodarczego oraz administracji państwowej i kościelnej. Na skutek tego umiejscowiono w mieście siedziby urzędników Trybunału Skarbowego Koronnego (Piątkowski 2005: 28) oraz nałożono na miasto obowiązek organizowania cyklicznych sądów ziemskich. Mimo że na przełomie XV i XVI w. powstawały pierwsze prywatne domy murowane, to większość zabudowy miasta pozostała drewniana. Pełne lub przynajmniej prawie pełne zastąpienie prywatnej drewnianej zabudowy mieszkalnej murowaną nastąpiło dopiero około XVIII stulecia. W tym czasie układ urbanistyczny miasta nie uległ większym przeobrażeniom, nastąpiły jedynie przemiany w granicach poszczególnych parcel miejskich, ale nierzetujące w szczególności na kształt i charakter rynku i okolicznych zabudowań. Przewaga zabudowy drewnianej była przyczyną licznych zniszczeń w sytuacjach zaprószenia ognia. W 1628 r. wybuchł w mieście pożar, w wyniku którego spłonęła ponad połowa obszaru objętego murami (Piątkowski 2005: 30).

W połowie XVII w., w trakcie potopu szwedzkiego, Radom został zajęty przez wojska przeciwnika, które go zrabowały, a także spaliły (Piątkowski 2005: 31). Szacuje się, że na początku okresu nowożytnego miasto zamieszkiwało około 1000 osób. Lustracja miejska z 1765 r. wskazuje, że w Radomiu było już nie więcej niż 600 mieszkańców (Piątkowski 2005: 32).

Pierwszy i drugi rozbiór pozostawiły Radom w granicach Polski. Po trzecim, w 1795 r., miasto zostaje włączone do monarchii austriackiej. Staje się także wtedy istotnym ośrodkiem administracyjnym Galicji Nowej, ustanowiono je bowiem stolicą cyrkułu. W XVIII stuleciu nadal organizowane były jarmarki i targi, ale wyłącznie o lokalnym charakterze (Piątkowski 2000: 46).

Miejsce pozyskania zbioru

Zabytki pozyskano w 2006 i 2007 r. w trakcie badań archeologicznych działki nr 51, przylegającej do zachodniej pierzei rynku Nowego Miasta (współczesny adres ul. Rynek 7). Ich wykonawcą była spółka miejska odpowiedzialna za proces rewitalizacji Miasta Kazimierzowskiego. Pracami kierował mgr G. Barczyk. Miały one na celu rozpoznanie i zadokumentowanie nawarstwień kulturowych na wyznaczonym obszarze stanowiska, przed przystąpieniem do prac remontowo-budowlanych w obiektach znajdujących się na terenie podlegającym ochronie konserwatorskiej. Wytyczono i otworzono łącznie siedem wykopów (nr od I do VII) o różnej powierzchni i nieregularnych kształtach. Ze względu na przeszkody mechaniczne w postaci obecnej zabudowy, współczesnych instalacji ziemnych, a także relikwów fundamentów i murów piwnicznych, wybrane wykopy trzeba było dzielić na mniejsze części, co utrudniło kompleksową analizę warstw.

W toku badań pozyskano liczny zbiór zabytków ruchomych. Do najczęściej odnajdywanych należały fragmenty ceramiki, pokonsumpcyjne kości zwierzęce oraz ułamki szkła. Tych ostatnich w inwentarzach polowych ujętych jest 2666 sztuk, z czego praktycznie całość, bo aż 2660 fragmentów to szkło naczyniowe (zastawa stołowa i naczynia gospodarcze – butelki, gąsiory, słoje), a jedynie sześć to szyby. Spośród całościowego zbioru fragmentów naczyń szklanych w sumie 1069 sztuk zostało określonych jako pochodzące z zastawy stołowej.

W wykopie V, z którego pochodzi 93% analizowanych zabytków szklanych, natrafiono na nowożytnie partie fundamentów kamiennie-ceglanych zinterpretowanych w trakcie prac jako pozostałości po zabudowie gospodarczej działki. Odnotowano współczesne wkopy pod instalację elektryczną, gazową i kanalizacyjną, a także historyczne warstwy zasypiskowe piwnicy oraz pozostałości gruzu ceglano-wapiennego powstałe w wyniku wielokrotnego przebudowywania parceli i zmiany charakteru jej zabudowań. Przyczyniło się to do częściowego przemieszania warstw i wymusiło eksplorowanie niektórych z nich metodą mechaniczną. Uniemożliwia to określenie chronologii względnej układów stratygraficznych. Taka konkluzja nie jest bez znaczenia dla dalszych rozważań, wskazuje ona bowiem na ograniczone możliwości datowania zbioru przy zastosowaniu kontekstu znaleziska oraz na trudności związane z rekonstruowaniem liczby zdeponowanych w ziemi wyrobów.

Stan zachowania szkła

Spośród 1069 fragmentów tylko 59 ułamków udało się połączyć ze sobą, zmniejszając w ten sposób liczbę analizowanych wyrobów. Wynik ten nie jest wysoki i wynika m.in. z ograniczonej możliwości wyklejania fragmentów naczyń w celu

rekonstrukcji całej formy. Praktyka ta powszechna jest w pracy z materiałem ceramicznym, jednak wyroby szklane ze względu na ich kruchość, tłuką się na większą liczbę fragmentów, co znacznie utrudnia wyklejanie. Dopasowanie ułamków może być także niemożliwe na skutek erozji ich krawędzi, szczególnie jeśli dojdzie do procesów korozyjnych prowadzących do rozwarstwienia struktury szkła. Utrudnieniem jest także proces wietrzenia², który wpływa na czytelność koloru szkła lub prowadzi do jego odbarwienia.

Wszystkie zabytki uległy korozji, choć zdecydowanie zróżnicowany jest jej stopień: od nieznacznego, sygnalizującego początek procesu korozyjnego, po bardzo duży, doprowadzający do częściowej destrukcji fragmentu. Zaawansowanie korozji pozwoliło na podzielenie podstawy źródłowej na trzy grupy. Pierwsza z nich to fragmenty lekko skorodowane (łącznie 160 zabytków, 15% zbioru). Grupa druga to fragmenty skorodowane do połowy powierzchni (340 zabytków, 32% zbioru). Trzecia zaś, najliczniejsza, to obiekty silnie skorodowane (aż 569 zabytków, 53% zbioru). Wyróżniono siedem rodzajów korozji w oparciu o publikację B. Soldenhoff (1991): plamy korozyjne, nalot korozyjny, łuszczenie, opalizacja, iryzacja³, matowienie, wżerki. Odnotowywano współwystępowanie ze sobą dwóch, a nawet trzech typów korozji.

Podsumowując, zbiór radomski należy uznać za silnie rozdrobniony i skorodowany, co miało wpływ na charakter i zakres przeprowadzonej analizy zabytków.

Badanie składu pierwiastkowego masy szklanej⁴

Dwadzieścia⁵ fragmentów poddano badaniom składu masy szklanej⁶. Posłużono się elektronową mikroanalizą rentgenowską (EPMA = *elektron probe micro-analysis*)⁷. Przy jej zastosowaniu określa się zarówno zawartość pierwiastków podstawowych, jak i śladowych.

2 Pojęcie wietrzenia jest tożsame z pojęciem korozji szkła (Ciepela 1971b: 480–481).

3 Typ korozji niewyróżniany przez B. Soldenhoff, kwalifikowany przez autorkę jako opalizacja.

4 Badania zostały sfinansowane przez Stowarzyszenie Naukowe Collegium Invisibile z dotacji celowej przyznanej przez rektora Uniwersytetu Warszawskiego.

5 Badanie jednej próbki nie dało wiarygodnego wyniku ze względu na fakt, że wytypowany do analizy fragment okazał się zbyt silnie skorodowany.

6 Przeprowadziła je mgr Lidia Jeżak w Międzyinstytutowym Laboratorium Mikroanalizy Mineralów i Substancji Syntetycznych na Wydziale Geologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2016 r.

7 Metoda ta stosowana była wielokrotnie przez badaczy szkła, m.in. Wajda 2013; 2014; Purowski 2014; Siemianowska 2015.

Tabela 1. Wyniki badań fizykochemicznych składu pierwiastkowego masy szklanej zabytków z Radomia (pogrubieniem oznaczono ilości podstawowych składników szkleników szklotwórczych).

Nr kat. próbki	Zawartość tlenków w %																			Total					
	K ₂ O	CaO	SnO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	Cl	PbO	Ag ₂ O	Sb ₂ O ₃	BaO	Cr ₂ O ₃	Na ₂ O	S ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	MgO	As ₂ O ₃	SrO	Fe ₂ O ₃	MnO		CoO	NiO	CuO	ZnO	TiO ₂
856	6,08	20,60	0	2,18	0,25	0,07	0	0,05	0	0,28	0,01	0,25	63,4	1,86	2,49	0	0,04	0,73	1,46	0,05	0,07	0	0,11	0,12	100,057
971	8,23	22,30	0,01	3,07	0,20	0,03	0,01	0	0	0,45	0	0,29	58,7	1,84	3,00	0	0,01	0,46	1,19	0,04	0	0	0,06	0,19	100,068
311	5,09	22,50	0,01	2,31	0,14	0,02	0,02	0	0	0,31	0	0,12	64,0	1,09	2,42	0	0,04	0,55	1,32	0,06	0,04	0	0,04	0,10	100,158
309	8,67	20,06	0	4,03	0,32	0,07	0,07	0	0	0,40	0	0,17	60,7	1,12	2,97	0	0,01	0,44	1,01	0,06	0,03	0	0	0,09	100,815
948	7,64	19,10	0	3,02	0,33	0,13	0	0	0	0,35	0	0,26	63,4	1,78	2,66	0	0,02	0,79	1,05	0,03	0	0	0,07	0,21	100,815
957	19,20	14,00	0	0,90	0,21	0,14	0	0	0	0,26	0	0,40	61,2	0,89	2,14	0	0	0,07	0,80	0,01	0	0,04	0	0,02	100,210
9	8,93	20,30	0	4,08	0,25	0,06	0,07	0,04	0	0,36	0	0,21	59,5	1,29	2,94	0	0,05	1,07	1,35	0,04	0,07	0	0,04	0,12	100,768
968	16,00	17,50	0,01	1,19	0,23	0,04	0,03	0	0	0,47	0	0,23	59,9	0,29	2,82	0	0,04	0,07	1,04	0	0	0	0	0,11	100,016
852	13,30	10,40	0	0,04	0,44	0,12	0	0	0	0	0,01	0,44	74,0	0,11	0,10	1,13	0	0,07	0,11	0	0	0,06	0	0	100,363
280	7,03	20,50	0	2,48	0,28	0,05	0	0	0	0,29	0	0,18	63,2	1,30	2,76	0	0,04	0,45	1,29	0	0	0	0,03	0,13	100,022
507	8,19	19,50	0,01	1,87	0,18	0,04	0	0	0	0,35	0	0,13	63,5	1,58	2,25	0	0,05	0,70	1,59	0,10	0	0	0,05	0,17	100,305
937	2,67	6,04	0,02	0,09	0,31	0,27	0	0	0	0	0	11,30	79,6	0,84	0,04	0	0	0,03	0,05	0	0	0	0,05	0,04	101,296
851	17,00	9,95	0	0,07	0,33	0,15	0	0	0	0,04	0,01	0,49	71,2	0,17	0,09	1,13	0	0,03	0,05	0,02	0	0	0	0	100,727
950	14,50	17,60	0,02	2,89	0,38	0,08	0,04	0	0	0,29	0	0,14	60,6	0,75	2,23	0	0	0,31	0,73	0,04	0,01	0,04	0,02	0,06	100,714
307	6,18	20,40	0	2,45	0,21	0,06	0	0,02	0	0,35	0	0,34	62,8	2,21	2,72	0	0	0,80	1,49	0	0	0	0	0,22	100,215
8	10,10	18,90	0	2,95	0,27	0,08	0,09	0	0	0,35	0	0,19	61,4	1,65	2,20	0	0	0,37	1,50	0,02	0	0,08	0,05	0,16	100,325
330	6,88	19,30	0	3,65	0,35	0,04	0	0	0	0,25	0	0,21	63,6	1,60	2,72	0	0	0,45	1,39	0	0,03	0,03	0	0,10	100,609
60	10,50	21,10	0	4,09	0,31	0,09	0	0	0	0,35	0	0,13	58,6	0,88	2,94	0	0,04	0,44	0,67	0,05	0	0	0,08	0,04	100,197
331	10,30	20,80	0,01	4,36	0,30	0,09	0	0	0	0,36	0	0,17	58,9	0,94	2,87	0	0	0,33	0,70	0	0,05	0	0	0,05	100,287

Tabela 2. Zestawienie zabytków poddanych badaniom fizykochemicznym składu masy szklanej.

L.p.	Nr próbki	Forma	Barwa	Datowanie (wiek)	Typ chemiczny szkła
1	856	szklanica z ornamentem optycznym	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
2	971	pucharek ze stopką na kształt kwiatu	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
3	311	szklanica z ornamentem optycznym	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
4	309	kufel (fragment dna)	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
5	948	szklanica ze stopką na kształt kwiatu	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
6	957	kieliszek z ornamentem kwiatu na talce	bezbarwne	XVII/XVIII	K-Ca-Si
7	9	kufel (ucho)	nieczytelna	XVII	Ca-K-Si
8	968	kieliszek z tralką orzechową	bezbarwne	XVII	Ca-K-Si
9	852	szklanka z ornamentem rytowanym	bezbarwne	XVIII	K-Ca-Si
10	280	szklanica	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
11	507	szklanica	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
12	937	dzban	bezbarwne	XVIII/XIX	Na-Ka-Si
13	851	szklanka z ornamentem rytowanym	bezbarwne	XVII	K-Ca-Si
14	950	szklanka	jasnozielona	XVI-XVII	Ca-K-Si
15	307	szklanica z ornamentem optycznym	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
16	8	kufel (ucho)	nieczytelna	XVII	Ca-K-Si
17	330	dzban	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si
18	60	pucharek	jasnozielona	XVII-XVIII	Ca-K-Si
19	331	dzban	jasnozielona	XVII	Ca-K-Si

Na podstawie wyników badań składu pierwiastkowego masy szklanej ustalono, że wyroby radomskie reprezentują trzy podstawowe typy chemiczne: 1) wapniowo-potasowy (Ca-K-Si) dla 15 badanych próbek; 2) potasowo-wapniowy (K-Ca-Si) dla trzech badanych próbek; 3) sodowo-wapniowy (Na-Ca-Si) dla jednej badanej próbki (tabela 1 i 2).

Szkła pierwszego typu charakteryzuje zawartość wapnia powyżej 17,5%. Stosowanie wapnia jako podstawowego, obok krzemu, składnika szkłotwórczego jest powszechne do końca XVII w. Pozyskiwano go ze związków węglanu wapnia występujących w przyrodzie, m.in. w skałach dolomitowych oraz minerałach, takich jak kalcyt.

Grupę drugą stanowią szkła potasowo-wapniowe. We wszystkich trzech próbkach zawartość wapnia stanowi minimum połowę zawartości potasu. Niskoalkaliczne surowce potasowe pozyskiwane do masy szklarskiej dodawano w postaci przygotowanego wcześniej potażu lub popiołów roślin, takich jak buki, sosny, sitowie czy paprocie.

Ostatni fragment poddany analizie reprezentuje typ sodowo-wapniowy. Recepcja szkielek sodowych polegała na celowym wprowadzeniu do zestawu surowców alkalicznych o wyższym stężeniu sodu niż w przypadku potasu. Zastosowanie sody w szklarstwie ma długą tradycję, zapoczątkowaną w okresie starożytnym w warsztatach bliskowschodnich i rzymskich. Brak dostępu do złóż tego surowca na terenie Europy na północ od linii Alp sprawił jednak, że powszechnie zaczęto ją tu stosować dopiero od końca XVIII i w XIX w. Europejscy szklarze importowali popiół roślin słonolubnych o wysokiej zawartości sody, dodając go jako dodatkowy składnik masy szklanej (Polak 1981: 80), polepszając tym samym jej właściwości plastyczne oraz klarowność.

Wśród analizowanych zabytków wystąpiło pięć wykonanych ze szkła odbarwionego, wszystkie z obniżoną zawartością związków żelaza (od 0,03% do 0,07%), które wpływały na zielonkawy kolor wyrobów. W szklach typu leśnego wskaźnik ten był dziesięciokrotnie wyższy. W dwóch przypadkach można stwierdzić, że odbarwienia dokonano przez dodatek związków arsenu o stężeniu 1,13%.

Niski wskaźnik zawartości tlenków ołowiu pozwala stwierdzić, że szkło nie było barwione ani celowo mącone. Bardzo prawdopodobne, że obecne w większości próbek ślady manganu są intencjonalne i wpływały na rozjaśnienie koloru szkła.

Dla czterech próbek wykonano zdjęcia BSE (*backscattered electrons* = elektrony wstecznie rozproszone)⁸. Dało to możliwość zadokumentowania wtrętów o innym składzie chemicznym występujących w otoczeniu jednolitej masy szklanej. Na fotografiach wyraźnie widać, że proces przetopu składników szkłotwórczych nie

8 Więcej o obrazach BSE: Dekówna, Purowski 2012: 67–68.

przebiegał w sposób prawidłowy i nie zakończył się całkowitym wyklarowaniem masy, zauważalne są w niej bowiem ciała obce oraz pęcherze powietrza.

W świetle przeprowadzonych analiz widać, że stosowana przez szklarzy receptura wytopu nie była skomplikowana ani nie wykraczała poza podstawową wiedzę pracowników hut leśnych. Składniki masy szklanej bazowały na łatwo dostępnych, tanich surowcach, możliwych do samodzielnego pozyskania z okolicznych zasobów. Nie wystąpiły typy chemiczne szkła, które wskazywałyby na ich obcą proveniencję. Masa szklana była przygotowana w większości przypadków niestarannie i zanieczyszczona związkami żelaza i innych pierwiastków, co nadawało zielonkawą odcień wyrobom oraz wpływało na ich przejrzystość. Wyjątkowo na tym tle przedstawia się tylko fragment szkła typu sodowo-potasowego, który jednak datowany jest jako najpóźniejszy ze wszystkich analizowanych zabytków (przełom XVIII i XIX w.), kiedy to stosowanie sody jako komponentu masy szklarskiej upowszechnia się. Niewątpliwie pozostałe wyroby można uznać za tanie wyroby okolicznych hut leśnych produkujących naczynia na potrzeby lokalnych nabywców.

Z okresu XVI–XVII w. nie są znane huty z obszaru ziemi radomskiej. Znaczne ich skupisko znajdowało się jednak w okolicach Szydłowca (co najmniej siedem), a także nieco dalej, w okolicach Radoszyc, pow. konecki (Wyrobisz 1968: 50–51). Być może jedną z nich była huta w miejscowości Szklanów, pow. buski (*Atlas historyczny...* 1993: 158), notowana w źródłach z drugiej połowy XVI stulecia. W związku ze wzmiankowanym wcześniej upadkiem sztuki szklarskiej następującym od XVII w., pomiędzy połową tego a połową następnego stulecia na ziemi szydłowskiej działał tylko jeden warsztat (Kamieńska 1987: 90, mapa). Brak jest także wzmianek o hutach w Radomiu w późniejszych czasach. Do połowy XIX w. znajduje się kilka z nich w okolicznych miejscowościach – pobliskim Skaryszewie, a dalej w Kozienicach czy Zwoleniu. Obecny poziom wiedzy nie daje informacji o hucie działającej w mieście lub w jego bliskiej odległości.

Zidentyfikowane rodzaje wyrobów

Wyróżniono siedem grup wyrobów, na podstawie kryterium identyfikacji formy. Były to: kufle (22% całości zbioru), szklanki (6%), (szklanice 2%), pucharki (poniżej 1%), kieliszki (poniżej 1%), dzbany (poniżej 1%), kubki (poniżej 1%). Osobną, ósmą kategorię stanowią wyroby nieokreślone, głównie drobne ułamki korpusów naczyń, którym trudno przypisać jednoznaczny desygnat (68%). Powyższe dane wskazują, że materiał jest znacznie rozdrobniony i stosunkowo homogeniczny w zakresie reprezentowanych form.

Grupa 1 – kufle. Jest to najliczniejsza grupa, która obejmuje 247 zabytków, z czego 176 to zachowane w całości lub częściowo dna (ryc. 7–10). Wykonano je ze szkła leśnego, a badanie składu pierwiastkowego jednej próbki wykazało

wapniowo-potasowy typ chemiczny. Wyroby powstawały „z wolnej ręki”. Pozostałości po tym widoczne są na zewnętrznej stronie naczynia w postaci śladu po przymocowaniu przylepiaka oraz w kształcie dna, które jest wepchnięte do środka i nieco spiczaste w efekcie uderzenia.

W kilku przypadkach w części przydennej zachowały się partie korpusów (ryc. 10). Szkło jest cienkościenne i tworzy korpus o cylindrycznym, symetrycznym kształcie.

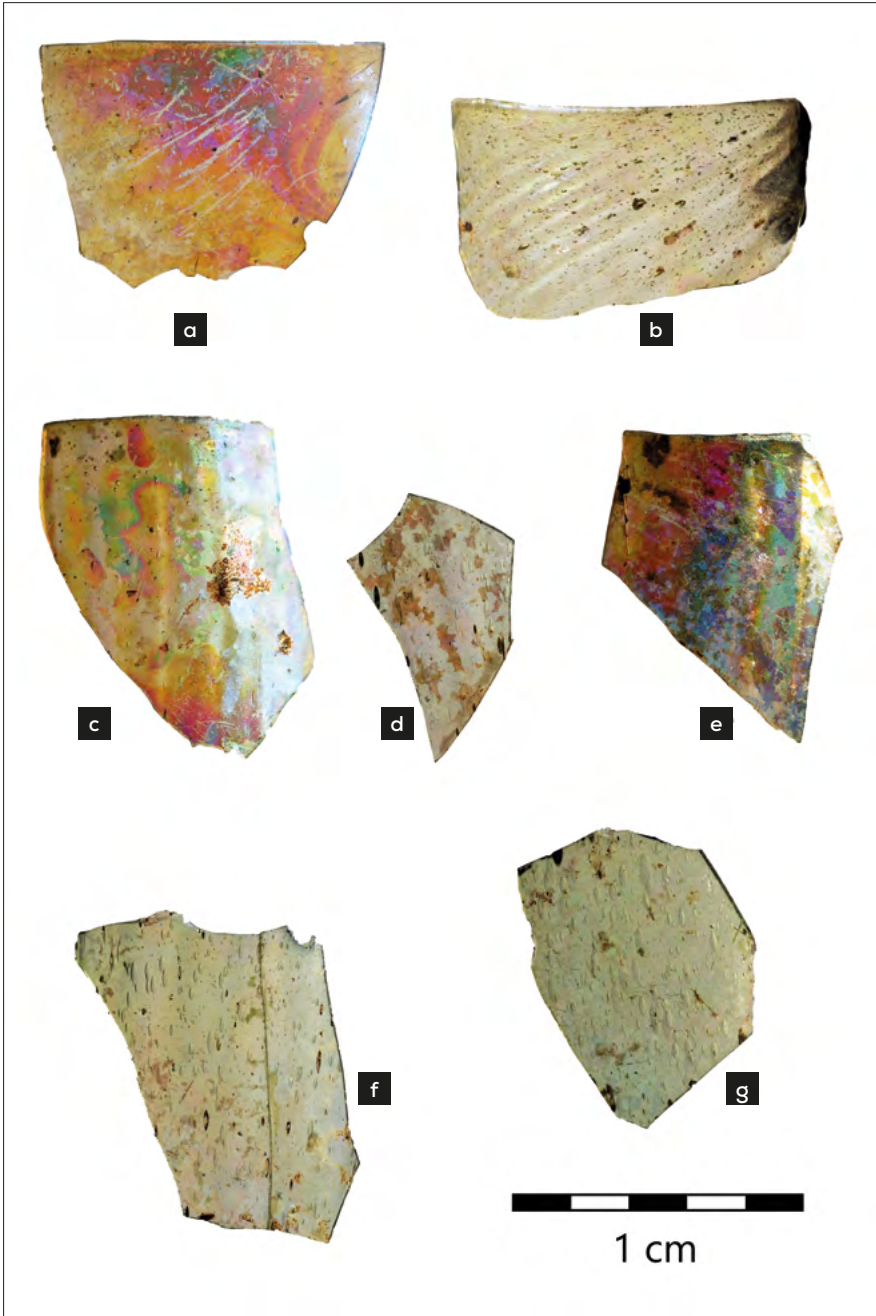
Średnica większości zachowanych den wynosi od 10 do 12 cm (skrajne wartości to jedno dno ze średnicą 8 cm, sześć największych – 4 cm), zatem analizowane naczynia uznać należy za wyroby o znacznej pojemności. Obliczono, że pojemność kufli mogła wynosić od 900 do nawet ponad 1300 ml⁹.

Podobnie ukształtowane dno odkryto m.in. w Solcu nad Wisłą (Ciepiela 1971a: 200) oraz w Warszawie (Wilczak-Dąbrowska 2017: 147). W obu przypadkach zostały one zinterpretowane jako należące do szklanic i określone jako XVI–XVII-wieczne. Odleglejszą geograficznie analogią jest pochodząca z Brunszwiku (Niemcy) beczułkowata szklanica, identycznie ukształtowana u swojej podstawy (Bruckschen 2004: 378). Zdobiona jest ona dodatkowo ornamentem jeżynek natiapianych na korpus w jego górnej części. Autorka opracowania dokładnie określiła objętość naczynia na 1360 ml. Datowano je na XVI i XVII stulecie.

Naczynia o dużej pojemności były popularne w późnym średniowieczu i na początku okresy nowożytnego. Posługiwano się nimi podczas uczt i biesiad, nie wymuszały bowiem konieczności ciągłego uzupełniania trunków. Zaliczyć do nich można wysokie, smukłe szklanice fletowe o czeskiej proweniencji (Fryda 1979: 38–39). Były one powszechne także w Niemczech (Rademacher 1963: 109), a na obszarze ziem polskich znamy je m.in. z terenu Dolnego Śląska (Biszkont 2005: 32) czy Warszawy (Ciepiela-Kubalska 1991b).

W przypadku zbioru radomskiego odrzucono interpretację, że omawiane dna pochodziły ze szklanic. Jako najbardziej prawdopodobny desygnat przyjęto kufel, m.in. ze względu na fakt, że w zbiorze wystąpiły licznie ucha, które zachowały się w całości (21 sztuk) lub częściowo (50 sztuk), i które wydają się pochodzić z tego samego naczynia (ryc. 3 a-c, e). Brak jest bowiem w analizowanym zbiorze jakichkolwiek innych fragmentów, do których można by je dopasować.

9 Obliczenia przeprowadzono na podstawie wzoru na objętość walca. Na ich potrzeby przyjęto, że poszerzenie dna oraz nieznaczne niezachowanie symetrii wyrobu (co jest typowe dla naczyń powstających „z wolnej ręki”) nie wpływa znacząco na wynik obliczeń. Średnice den w najszerszym miejscu mieściły się w przedziale od 10 do 12 cm. Założono zatem, że korpusy mogły mieć średnice nieco mniejsze, od 9 do 11 cm. Wysokość naczynia przyjęto za znanymi kufłami XVIII-wiecznymi zachowanymi w całości (Ciepiela 1999: 154), tzn. 14 i 15 cm. Przykładowe wyliczenia: średnica korpusu 9 cm, wysokość 14 cm = 890 ml objętości; średnica korpusu 11 cm, wysokość 14 cm = 1330 ml.

Ryc. 1. Fragmenty korpusów szklanic: gładkich (**a, d, f, g**) oraz z ornamentem optycznym (**b, c, e**) – XVII w. (fot. S. Siembora).

Ryc. 2. Fragmenty kieliszków: tralki w stylu weneckim (a, d), tralki nieornamentowane (b, c), fragment dolnej partii czaszy (e) – koniec XVII w. (fot. S. Siembora).

Рис. 3. Ucha: kufli (a, b, c, e) – xvii w.; oraz kubka (d) – xviii w.
(fot. S. Siembora).

Ryc. 4. Fragmenty szklanek: zdobionych ornamentem rytym (a, b, d) oraz ornamentem żeberkowym (c) – XVIII w. (fot. S. Siembora).

Ryc. 5. Fragmenty szklanek: nieornamentowanych (a, c) oraz zdobionej ornamentem odcisniętym w formie (b) – XVII w. (fot. S. Siembora).

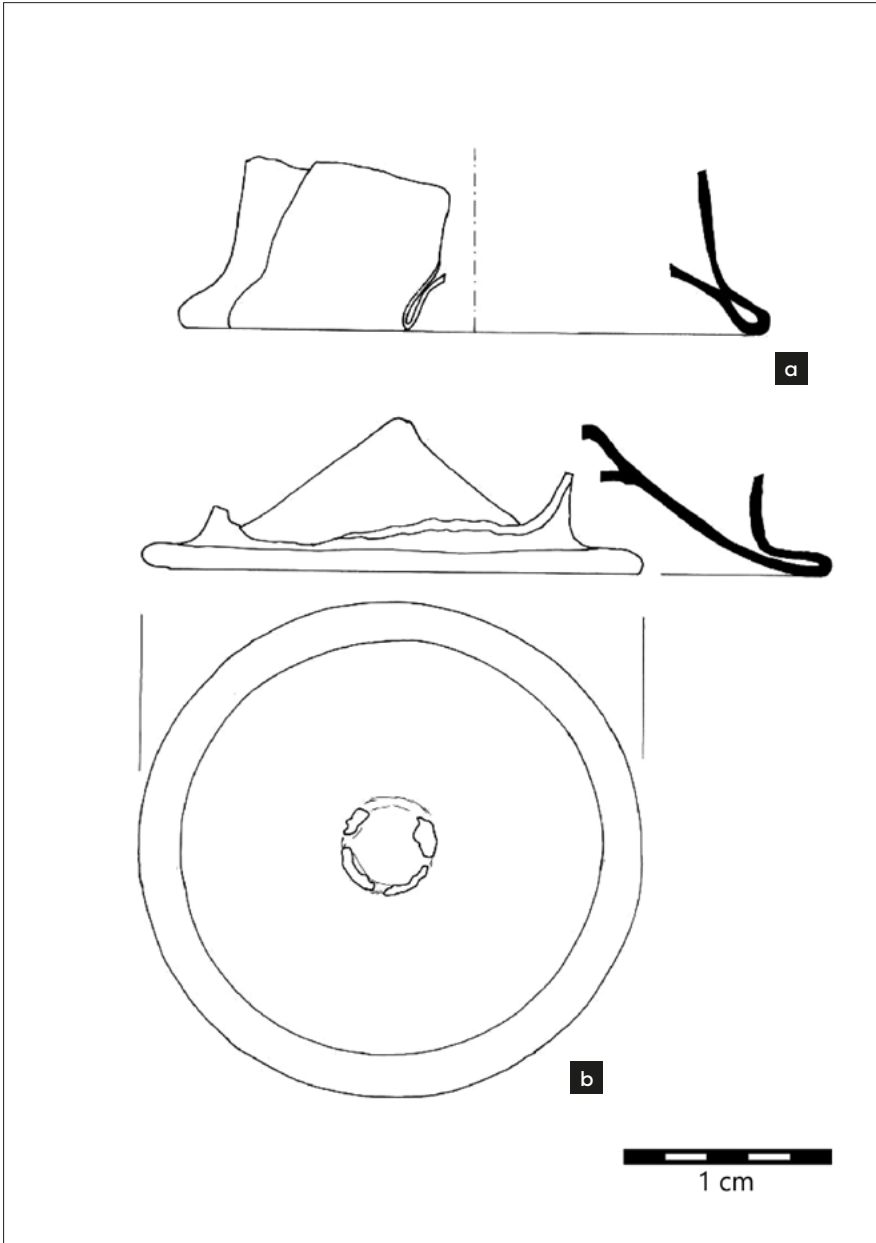
Ryc. 6. Dno szklanicy z kwiecistą stopką (a), dno szklanki o korpusie wielobocznym (b), stopka pucharka z kwiecistą stopką (c), dno dzbana (e) – XVII w.; stopka pucharka z partią przydenną wielobocznego korpusu (d) – XVIII w. (fot. S. Siembora).

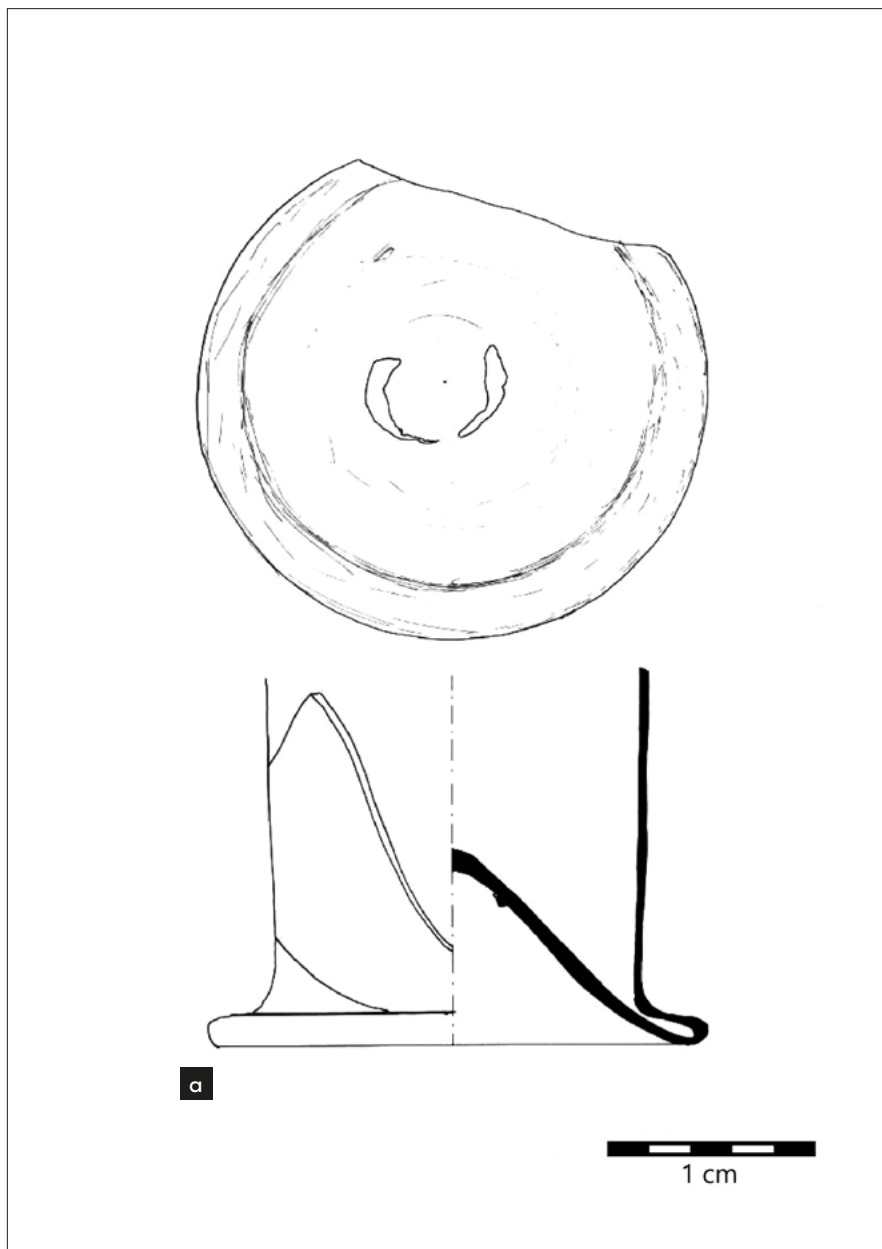
Ryc. 7. Dna kufli (a, b) – xvii w. (fot. S. Siembora).

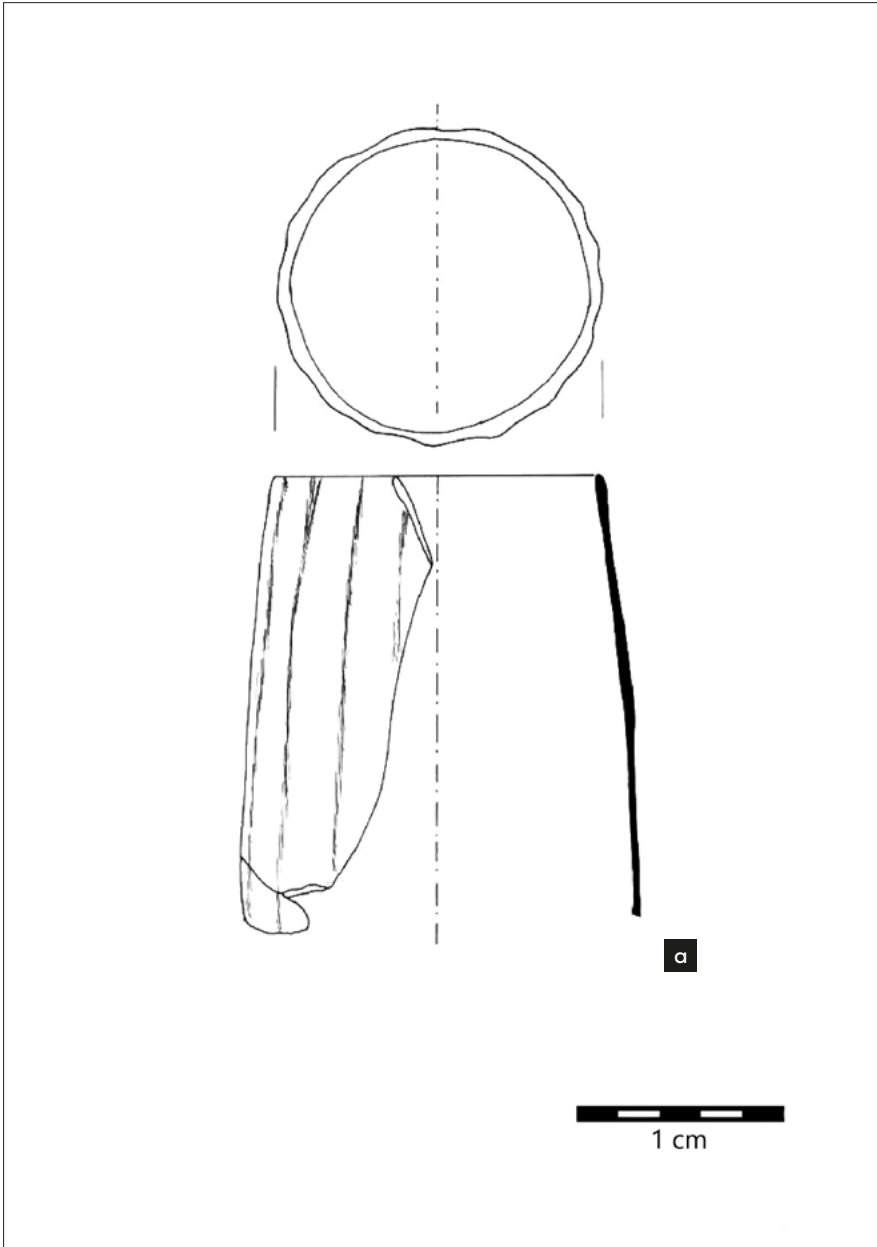
Ryc. 8. Dna kufli (a, b) – XVII w. (fot. S. Siembora).

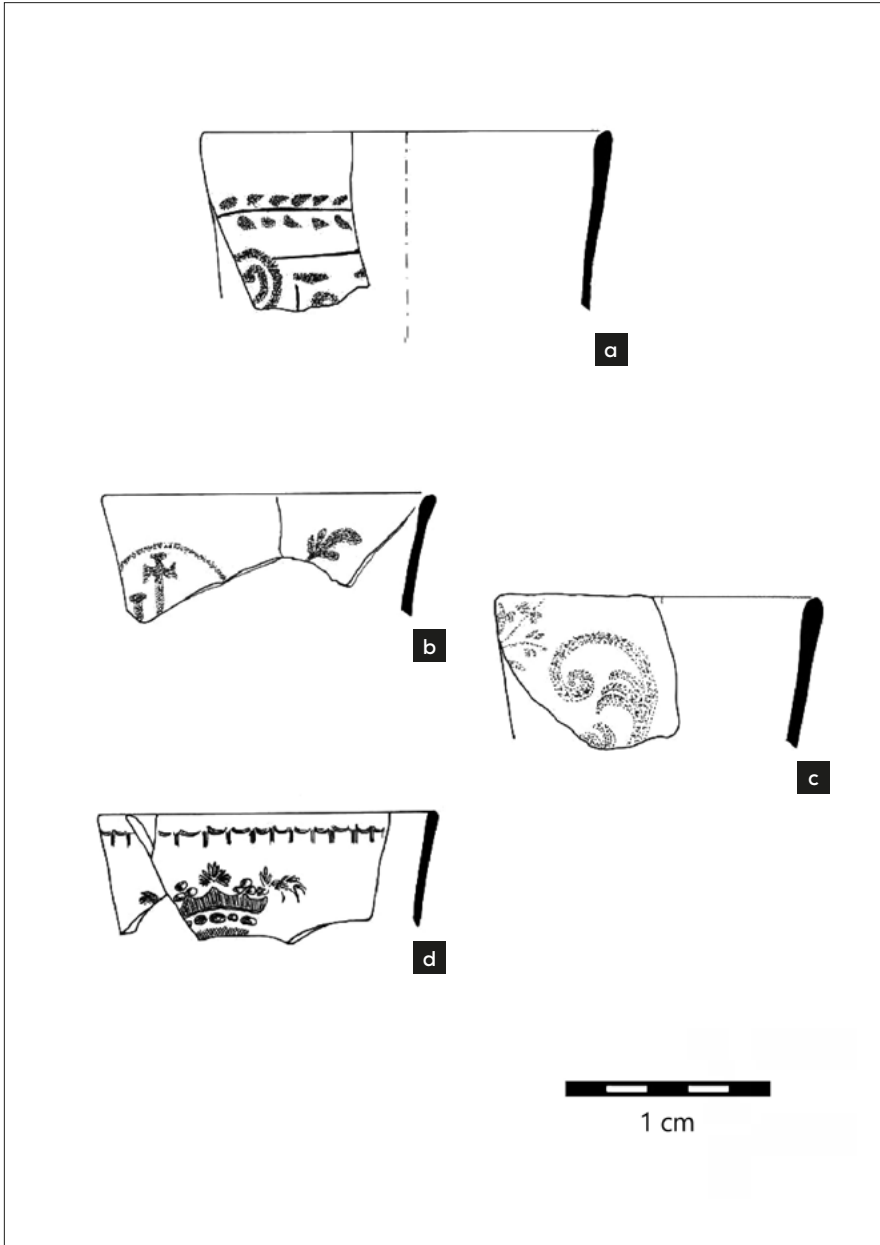
Ryc. 9. Dna kufli (a, b) – XVII w. (rys. G. Barczyk).

Ryc. 10. Dno kufla wraz z częścią partii przydennej (a) – XVII w. (rys. G. Barczyk).

Ryc. 11. Górna część korpusu szklanicy z ornamentem optycznym (a) – XVII w. (rys. G. Barczyk).

Ryc. 12. Fragmenty korpusów szklanic z wylewami zdobione ornamentem rytym (a, b, c, d) – XVIII w. (rys. G. Barczyk).

Ucha wykonano w większości ze szkła o barwie jasnozielonej. Badanie dwóch próbek wykazało, że należą do wapniowo-potasowego typu chemicznego – tak samo jak dna. Ich nieregularne kształty oraz zauważalne ślady po szczypcach świadczą, że ukształtowano je ręcznie. Określoną ilość masy szklanej o dużej gęstości przymocowywano w jednym miejscu korpusu, a następnie wyciągano ją, kształtowano ucho i jego drugi koniec dolepiano niżej.

Najkrótsze z uch miały 8, a najdłuższe 13 cm i charakteryzują się nieregularnymi kształtami. Zdecydowana większość jest w przybliżeniu trapezowata, z zagięciami tworzącymi wyraźne kąty ostre (ryc. 3a–c). Okazy te są spłaszczone na całej długości, co oznacza, że powstały z kawałka taśmy szklanej. Pozostałe to ucha półokrągłe, zazwyczaj symetryczne (ryc. 3 d, e).

Najlepiej opracowany zbiór kufli nowożytnych pochodzi z wykopalisk na Starym Mieście w Warszawie (Ciepiela 1977: 42; Ciepiela-Kubalska 1999). Naczynia te miały zazwyczaj cylindryczny korpus o grubych ściankach, często zdobiony ornamentem rytym. Nie mogą jednak stanowić analogii dla kufli odkrytych w Radomiu, wykonywano je bowiem manufakturowo ze szkła odbarwionego w masie, najpewniej o ołowiowym typie chemicznym, i datuje się je później, bo na XVIII stulecie.

Najwierniejsze analogie dla omawianych kufli zdają się jednak pochodzić z Ukrainy. Podczas badań archeologicznych prowadzonych na terenie dawnego Monasteru św. Michała Archaniola o Złoty Kopułach, odkryto destrukty naczyn szklanych, określonych jako wytworzone w klasztornych warsztatach szklarskich i wydatowane na XVII–XVIII w. (Počinok, Čekanovskij 2015). Zidentyfikowane wyroby wykonano ze szkła słabej jakości, ze źle wyklarowanej masy, o zielonej barwie typowej dla szkła leśnego. Wśród częściowo zrekonstruowanych form wystąpiły wydmuchane „z wolnej ręki” kufle, których kształt przypomina te odnalezione w Radomiu. Mają one podobnie uformowane, poszerzone dno, choć na podstawie opublikowanych fotografii trudno określić, czy znajdowała się w nim pusta przestrzeń. Nieco mniejsza zdaje się być także ich średnica (około 8–9 cm). Niemal identyczne są natomiast taśmowate, trapezowate ucha.

Być może kufle użytkowane w Radomiu, które powstały zapewne w okolicznych, lokalnych hutach, noszą ślady wschodnich wpływów. Relacje handlowe z Rusią, w tym przebieg kupieckiego szlaku handlowego prowadzącego od Wrocławia, poprzez m.in. Radom i Lublin, aż do Lwowa, poświadczane są źródłowo już od czasów średniowiecznych.

Grupa II – szklanki. Łącznie 73 fragmenty zidentyfikowano jako szklanki (ryc. 4, 5, 12). Spośród nich 49 to zachowane w całości lub częściowo dna. Pozostałe ułamki pochodzą z korpusów lub wylewów.

Szklanki w zbiorze radomskim zaliczyć można do dwóch kategorii. Pierwsza z nich obejmuje wyroby pochodzące z hut leśnych, wydmuchane „z wolnej ręki”,

często o nieregularnych kształtach. Na zachowanych dnach można zaobserwować ślady po przylepiaku, zaś na korpusach po zabiegach kształtujących. Do drugiej kategorii zaliczyć należy wyroby manufakturowe. Ukształtowano je w formie, w wyniku czego są symetryczne. Wyjątek stanowi niesymetryczna w przekroju poziomym szklanka z ornamentem żeberkowym (ryc. 4c), niewątpliwie powstałym w wyniku zastosowania formy kształtującej. Szkło jest zazwyczaj bezbarwne, dobrze wyklarowane, często w pełni przejrzyste. W trzech przypadkach przylepiec jest słabo czytelny w efekcie jego zeszlifowania lub zagładzenia. Badania składu chemicznego szkła objęły dwie próbki i wykazały wapniowo-potasowy i potasowo-wapniowy typ chemiczny.

Na podstawie kształtu korpusu wyróżniono trzy rodzaje szklanek. Najwięcej było tych o korpusie konicznym, dla których średnica dna była węższa od średnicy wylewu – 15 fragmentów (ryc. 4 a, c; ryc. 5 a, c). Wystąpiły także egzemplarze o korpusie wielobocznym – dwa fragmenty (ryc. 4a; ryc. 6b) i cylindrycznym – jeden fragment.

Większość szklanek miała dno o średnicy 6 lub 7 cm. Były to zatem naczynia niewielkie lub średniej wielkości – element codziennej, podręcznej zastawy stołowej.

Grupa szklanek XVII-wiecznych będących wyrobami hut leśnych nie nosi śladów zdobienia, za wyjątkiem jednego egzemplarza opatrzonego ornamentem odcisniętym w formie w partii przydennej i na dnie (ryc. 5b). Bogato ornamentowane są za to wytwory manufakturowe, na korpusach których zachowały się dekoracje w postaci motywów roślinnych i geometrycznych, powstałych w wyniku rytowania diamentowym ostrzem (ryc. 4 a, b, d; ryc. 12). Składają się na nie przedstawienia kwiatów, gałązek i listków, a także symetrycznie umieszczone linie falujące oraz woluty. Na jednej ze szklanek widoczny jest fragment korony z dodatkowymi elementami zdobniczymi rozłożonymi symetrycznie po obu jej stronach, być może ornament herbowy (ryc. 12d).

Analogie dla wyrobów manufakturowych są liczne. Podobne do radomskich szklanki odnaleziono np. podczas prac archeologicznych w Warszawie (Ciepiela 1977: 49–66) i Poznaniu (Rais-Kufel, Kufel 2013: 242–244). W obu przypadkach datowane są na XVIII w.

Grupa III – szklance. Do grupy tej zaklasyfikowano 34 fragmenty. Dla 20 z nich kryterium wyróżnienia jest stopka ukształtowana z dolepionego wałka szklanego.

Wyroby poddane analizie składu masy wykonano ze szkła wapniowo-potasowego. Naczynia tego typu powstawały „z wolnej ręki”. Po uformowaniu szklancy hutnik przymocowywał do dna wałek szklany i nawijał go dookoła. W zbiorze z Radomia odnotowano dwa warianty stopek. Pierwszy to stopka z pojedynczego, gładkiego, okrągłego w przekroju wałka. Drugi to stopka z listwy ukształtowanej na wzór kwiatu (ryc. 6a). Wszystkie naczynia wyprodukowano ze szkła leśnego.

Stopki miały za zadanie stabilizować naczynie, zwiększając powierzchnię jego podstawy. Wałki ponadto pełniły funkcję zdobniczą, wpływając na wizualną atrakcyjność produktu. Tam, gdzie było to możliwe, stwierdzono, że naczynia miały cylindryczne korpusy. Średnice stopek (od 6 do 7 cm) dowodzą, że były to naczynia niedużej bądź średniej wielkości.

Zastosowanie wałka szklanego do konstrukcji stopki ma długą tradycję (Markiewicz 2012: 296). Jego występowanie można stwierdzić zarówno w wyrobach średniowiecznych, jak i nowożytnych. Stopki z wałka szklanego posiadały m.in. cylindryczne naczynia typu *wilkom*, czyli cechowe lub rodowe szklance z emalierską dekoracją w postaci herbu lub godła. Stanowiły one element zastawy reprezentacyjnej i posługiwano się nimi zazwyczaj podczas różnego rodzaju uroczystości (*Wielkopolska brać...* 2005: 69–70). Z wyrobów o takim kształcie, ale pozbawionych emalierskiego ornamentu, korzystano chętnie i powszechnie, co potwierdzają liczne znaleziska archeologiczne, m.in. z wykopalisk w Sandomierzu (Rubnikowicz 1996: 428) i Grudziądzu (Markiewicz 2012: 295). W obu przypadkach datuje się je na okres XVI–XVII w.

Jedna stopka uformowana była na kształt kwiatu (ryc. 6a). Podobne zabytki znane są m.in. z wykopalisk w Nowotańcu koło Sanoka (Zielińska-Durda 1985: 208), Poznaniu (Rais-Kufel, Kufel 2013: 243) oraz Dubnie (Garas, Karwowska 2013: 259), gdzie datuje się je szeroko na cały okres nowożytny.

Na podstawie analogii należy stwierdzić, że omawiane wyroby radomskie pochodziły z XVI i XVII stulecia.

Na 14 fragmentach widoczny jest ornament optyczny (ryc. 1 b, c, e; ryc. 11). Są to cienkościenne (3,5 mm) ułamki korpusów oraz wylewów, dość mocno rozdrobnione. Przebadane próbki dekorowanych w ten sposób szklanc wykazały, że wykonano je ze szkła wapniowo-potasowego. Ma ono barwę jasnozieloną, zauważalne są w nim drobne pęcherzyki powietrza i nieliczne ciała obce. Zdobienie oraz cienkościenność szkła pozwala na stwierdzenie, że mamy do czynienia z zastawą stołową.

Mianem ornamentu optycznego określa się różne sposoby zmiany faktury naczynia w celu wywołania efektu wizualnego. Ornament optyczny powstawał w wyniku umieszczenia wyrobu przed jego całkowitym ostudzeniem w specjalnej kształtującej formie wykonanej np. z drutu lub drewna (Willmott 2002: 15) lub skręcenia korpusu naczynia w trakcie jego kształtowania, kiedy masa szklana była jeszcze gorąca i plastyczna (o czym świadczą układy pęcherzy powietrza w strukturze szkła). Podstawowym celem tego zabiegu było zwiększenie wizualnej atrakcyjności naczynia. W przypadku zabytków radomskich jest to delikatne pionowe bądź ukośne żłobkowanie. Wzór ten jest bardzo subtelny, wypukłości na powierzchni naczynia są około milimetrowe, często trudno obserwowalne w przypadku szkła silnie skorodowanego i pokrytego warstwą nalotu.

Bardzo trudne dla omawianych fragmentów jest jednoznaczne określenie, z jakiej formy szklancicy pochodziły. Taki sposób dekorowania znany jest od okresu średniowiecza. Zarówno na obszarze Polski (Biszkont 2005: 63), jak i Czech (Frýda 1979: 84) ornamentem optycznym w postaci żłobkowania zdobiono na przykład popularne szklance fletowate. W analizowanym materiale nie stwierdzono jednak zabytków, które można by jednoznacznie identyfikować z fletami. Na zamku w Radomiu odnaleziono ułamki, które ozdobione były identycznym ornamentem. Autor opracowania określa je jednak ogólnie jako „czasze szklanczy”, nie precyzując, z jakiej formy pochodziły. Naczynia ozdobione ornamentem fakturowym znane są również z wykopalisk w Elblągu (Gołębiewski 1997: 40) i na zamku krzyżackim w Człuchowie (Siembora 2017: 146–149). Datuje się je szeroko na cały okres nowożytny.

Grupa IV – kieliszki. Zbiór kieliszków jest nieliczny, reprezentowany przez pięć tralek zachowanych całkowicie lub częściowo oraz jedną partię przydenną czaszy (ryc. 2).

Większość nóżek ma prosty, okrągły w przekroju kształt bez żadnych dodatkowych zdobień w postaci żłobienia powierzchni lub nodusa (ryc. 2 b, c, e). Wyjątkiem są dwie tralki, które zostały ornamentowane poprzez wyciśnięcie na nich wzoru w formie. Na jednej z nich, dość masywnej, zwężającej się ku dołowi, symetrycznie po obu stronach wytłoczono ornament kwiatu (ryc. 2d), druga przypomina popularne w okresie nowożytnym tralki orzechowate (ryc. 2a). Obie wykonano ze szkła odbarwionego o typie chemicznym potasowo-wapniowym i wapniowo-potasowym. Kieliszki o zdobionych w ten sposób nóżkach zaliczyć można do szkła w stylu weneckim. Podobne egzemplarze odkryto m.in. podczas badań archeologicznych we Wrocławiu (Nowosielska 2004: 58–64) i Gdańsku (Krukowska 2009: 450). Pozyskano je z warstw datowanych na XVI–XVII w.

Ze względu na brak elementów charakterystycznych trudno określić pełną formę kieliszków, z których pochodziły wszystkie nóżki z Radomia. Naczynia tego typu zazwyczaj posiadały gładkie czasze o kształcie połowy kuli lub konicznym. Stopki ukształtowane były różnie, najczęściej miały okrągły kształt spłaszczonego stożka lub krążka.

Kieliszki służyły do picia win i nalewek, posługiwały się nimi zamożniejsze warstwy społeczeństwa – dwór królewski, szlachta, magnateria, a także zamożni mieszczanie. Ich powszechną przynależność do europejskiej kultury stołu potwierdzają źródła ikonograficzne¹⁰. Ich liczebność w znaleziskach archeologicznych zwiększa się od drugiej połowy XVII w., a powszechnie używało się ich od następnego stulecia.

10 Np. obrazy z cyklu *Król pije* (lub *Fasolowy król*) antwerpskiego malarza Jacoba Jordaensa, powstałe w pierwszej połowie XVII w.

Na podstawie analogii oraz faktu odbarwienia szkła, dla kieliszków radomskich należy przyjąć XVII-wieczną chronologię.

Grupa V – pucharki. Dziewięć fragmentów szkła zidentyfikowano jako części pucharków. Osiem z nich to różnego rodzaju stopki, jeden jest fragmentem wylewu. Stan rozdrobnienia jest znaczny, jednak zachowane partie diagnostyczne umożliwiają z dużym prawdopodobieństwem rekonstruowanie ich pełnej formy.

Wystąpiły dwa fragmenty pucharka dzwonowatego – stopka oraz ułamek wylewu. Wykonano je „z wolnej ręki” ze szkła barwy jasnozielonej, niezbyt dobrej jakości, co poświadczają widoczne gołym okiem liczne pęcherzyki powietrza. Naczynia tego typu mogły mieć zróżnicowane kształty. W literaturze przedmiotu podjęto dwie próby ich typologii, dla których kryterium podziału był kształt korpusu (Olczak 1997: 224) lub sposób uformowania stopki (Ciepiela 1966: 249).

Nierozstrzygniętą pozostaje kwestia ich funkcji. Powszechnie uważa się je za naczynia do picia, jednak podniesiono szereg argumentów, które miałyby temu przeczyć, m.in. sposób ukształtowania wylewu (Olczak 1997: 226). Dla znalezisk z terenów kościelnych i klasztornych upatrywano funkcji liturgicznej (Kutyłowska 1999: 138). Możliwe jest także, że wykorzystywano je, przynajmniej wtórnie, jako lampki oliwne (Ciepiela 1966: 252).

Podczas wykopalisk na zamku w Radomiu odnaleziono stopkę pucharka dzwonowatego (Barczyk 2003: 50). Ich występowanie poświadczone jest także w Sandomierzu (Rubnikowicz 1996: 431), Zamościu (Kutyłowska 1981: 91–95), Lublinie (Kutyłowska 1999: 137), a z dalszych okolic m.in. w Warszawie (Ciepiela 1977: 23) i Poznaniu (Rais-Kufel, Kufel 2013: 246).

Pucharki uznać należy za wyroby powszechne, typowe dla całego okresu nowożytnego. Powstawały w hutach leśnych i nawet te starannie wykonane były zapewne naczyniami tanimi. Może to podkreślać fakt, że brak wśród nich okazów ornamentowanych, chociaż zdarzały się wykonane ze szkła odbarwionego, kobaltowego lub jasnoniebieskiego (Siembora 2018: 49). Brak wyrobów tego typu poza granicami Polski w opinii J. Olczaka należy tłumaczyć tym, że pucharki dzwonowate stanowią jedyną formę naczyń szklanych, których genezę wiązać można z rodzimą tradycją szklarską okresu nowożytnego. Datuje się je na okres od XVI do co najmniej końca XVIII w.

Interesująca jest odnaleziona stopka pucharka z zachowaną partią przydenną korpusu, która wyraźnie wskazuje na jego regularny, wieloboczny kształt (ryc. 6d). Pozwala to na stwierdzenie, że wyrób ukształtowano w formie, użyto szkła odbarwionego w masie. Stopka ma średnicę 4 cm. Naczynie, z którego pochodzi, musiało być zatem niewielkich wymiarów.

Podobne pucharki z ziem polskich, interpretowane jako naczynia do picia, wystąpiły w zbiorze XVIII-wiecznego szkła z Warszawy (Ciepiela 1977: 37). Ich stopki były jednak nieco szersze, niewiele mniejsze w swojej średnicy od korpusu części

przydennej. Całe naczynie bardziej przypominało szklanę, choć w opracowaniu zaklasyfikowano je jednoznacznie jako pucharki.

Odbarwienie szkła, użycie formy do wydmuchania naczynia oraz znaleziska analogiczne pozwalają na datowanie zabytku radomskiego jako wyrób pochodzący z XVIII stulecia.

Jeden puchar miał stopkę stylizowaną na kształt kwiatu (ryc. 6c). Wykonano go „z wolnej ręki” ze szkła leśnego, dobrze wyklarowanego, z widocznymi pęcherzykami powietrza. Badanie składu pierwiastkowego wykazało, że powstał ze szkła wapniowo-potasowego.

Nie zachowały się ani partie korpusu, ani nóżki, jednak widać, że było to naczynie bardzo wąskie w partii przydennej (średnica około 2 cm), zapewne małych wymiarów.

Dla zabytku radomskiego nie ma bezpośrednich analogii. Brak jest znalezisk pucharków z ziem polskich z ukształtowanymi na wzór kwiatu stopkami. Taka ich forma była dość powszechna dla szklanicy i dlatego wydaje się, że genezy takiego uformowania stopki pucharka radomskiego należy upatrywać w tych właśnie naczyniach. Podobnie należy go także datować, tzn. na XVI–XVII w.

Pozostałe zachowane zabytki to trzy fragmenty nóżek pucharków z widocznym przejściem w stopkę. Wykonano je ze szkła jasnozielonego. Ze względu na szczątkowy stan zachowania trudno o dalszą analizę formalno-stylistyczną. Analiza laboratoryjna jednego fragmentu tego typu wskazuje na wapniowo-potasowy typ chemiczny szkła.

Grupa VI – kubki. Dwa radomskie zabytki można wiązać z formą kubka. Pierwszym z nich jest wykonane z jasnozielonego szkła ucho o długości 7 cm. Jest ono wąskie, okrągłe w przekroju i ze względu na swoje wymiary na pewno nie pochodziło z kufła, lecz z mniejszego naczynia. Drugim zabytkiem jest wykonane ze szkła odbarwionego okrągłe dno, z widocznym w partii przydennej miejscem po przyklejeniu niezachowanego ucha (ryc. 3d).

Kubki mają dość późną chronologię. Naczynie o takiej formie znane jest natomiast z badań archeologicznych w Gdańsku (Krukowska 2009: 450). Wykonano je ze szkła kobaltowego i ozdobiono malowanymi emalią ziarenkami kawy. Ze względu jednak na jego miniaturowe wymiary (wysokość około 6 cm) należy interpretować je jako filiżankę. Przeprowadzona kwerenda nie pozwoliła na odszukanie opublikowanych analogii dla omawianych radomskich zabytków. Zachowane fragmentarycznie ucho od kubka wystąpiło wśród szkieł z Góry św. Małgorzaty koło Łęczycy (Siembora 2018: 55). Było ono taśmowate, niewielkich wymiarów i wykonane z odbarwionego szkła. Pozyskane zostało z warstwy XVIII-wiecznej. Na ten okres, być może także na schyłek XVII w., należy datować fragmenty kubków z Radomia.

Grupa VII – dzbany. Odnaleziono trzy fragmenty dzbanów: dwa dna oraz jedno ucho. Badanie składu pierwiastkowego masy szklanej wykazało, że dna

należą do wapniowo-potasowego typu chemicznego, natomiast ucho to typ sodowo-potasowy. Oba dna wykonano ze szkła jasnozielonego. Znaczny stopień korozji uniemożliwia odczytanie cech jakościowych szkła, choć w kilku miejscach nieobjętych procesem wietrzenia zauważalne są w jego strukturze drobne pęcherzyki powietrza.

Podstawy den zaopatrzone dodatkowo w stopkę z wałka szklanego, w obu przypadkach nawiniętego dwukrotnie dookoła (ryc. 6e). Czynność tę wykonano dość niestarannie, nie zagładzono śladów łączenia, na wałkach widoczne są ślady po użyciu narzędzia, które miało pomóc w przebiegu całego procesu (najprawdopodobniej szczypiec).

Nie zachowały się niestety pozostałe partie naczyń, w związku z tym trudno jest określić ich wielkość oraz kształt. Średnice den wynoszą 10 i 14 cm, jednak te dane nie pozwalają wnioskować, czy były to naczynia duże czy małe, ze względu na znaczne zróżnicowanie kształtów tych wyrobów.

Wzmiankowany fragment ucha wykonano ze szkła odbarwionego, przejrzystego, dobrze wyklarowanego. Ma on esowaty kształt i długość 7,5 cm. Pochodził z dzbana o niezbyt dużych wymiarach. Ze względu na brak innych partii diagnostycznych nie można nic więcej powiedzieć na temat formy analizowanego wyrobu.

Szklane dzbany oraz ich fragmenty należą do znalezisk rzadkich. W późnym średniowieczu na ziemiach polskich występują sporadycznie, nieco częściej w okresie nowożytnym, szczególnie od XVIII stulecia. Używano ich jako elementu zastawy stołowej, podawano w nich napoje: wodę, wino oraz piwo. Z nich płynęły te rozlewano do szklanic i pucharków uczających gości. Dno dzbana ze stopką z wałka szklanego, jednak zdecydowanie bardziej ozdobną i staranniej wykonaną, odnaleziono na radomskim zamku (Barczyk 2003: 226). Wyrób wydatowano na XVII w.

Zważywszy na barwę szkła, skład chemiczny, staranność wykonania oraz ogólną morfologię, można przyjąć, że oba dna mają XVI–XVII-wieczną chronologię. Ucho zaś musi być fragmentem wyrobu późniejszego, z końca XVIII, początku XIX stulecia.

Grupa VIII – naczynia nieokreślone. Dla 709 fragmentów szkła niemożliwe było określenie, z jakiej formy naczynia pochodziły. Zdecydowaną większość zbioru stanowią cienkościenne ułamki korpusów naczyń. Większość z ułamków nieokreślonych ma barwę jasnozieloną, niektóre tylko wykonano ze szkła odbarwionego. Grubość szkła wynosi zazwyczaj od 2 do 4 mm. Na ich podstawie, ze względu na brak zachowanych diagnostycznych partii, ornamentowania czy śladów po zabiegach kształtujących, nie ma możliwości odtworzenia kształtu naczynia. Wzmiankowane jednak powyżej: cienkościenność oraz jasnozielona barwa szkła pozwalają założyć, że mamy do czynienia z kategorią wyrobów stołowych, a nie gospodarczych.

Najwięcej odnotowano fragmentów korpusów – 584 (ryc. 1 a, d, f, g). Ułamki są mocno rozdrobnione, cechuje je też znikome zróżnicowanie formalne, choć można

zauważyć, że korpusy jasnozielone i z widocznymi pęcherzykami powietrza są wcześniejsze (zapewne późno XVI- i XVII-wieczne) od tych, które wykonano z dobrze wyklarowanej i odbarwionej masy szklanej (zapewne wyroby XVIII-wieczne).

Karczma – funkcja działki nr 51 w świetle analizowanych zabytków

Bogaty zestaw naczyń szklanych teoretycznie może poświadczать wysoki status materialny mieszkańców działki. Zamożne warstwy społeczeństwa, podążając za modą, chętnie zaopatrywały się w wyroby tego typu, często importowane. Wydaje się jednak, że to nie pozycja majątkowa mieszkańców parceli przy radomskim rynku pozwala wyjaśnić liczebność zbioru. Gdyby tak było, to należałoby założyć powszechniejsze występowanie naczyń ornamentowanych oraz importów o zagranicznej proveniencji. Jest raczej mało prawdopodobne, aby majątni patrycjusze nabywali w tak pokażnej liczbie wyroby pospolite, nieodzwierciedlające panującej w ówczesnej Europie mody, niepodkreślające ich statusu społecznego. Ponadto szeroki asortyment kufli nie jest typowy dla wyposażenia nowożytnego domu. Najbardziej prawdopodobne jest, że omawiane fragmenty naczyń radomskich pochodzą z zastawy nowożytnej karczmy zlokalizowanej w XVII stuleciu na parceli, którą dzisiaj obejmuje obszar działki nr 51.

Karczmy stanowiły typowy element pejzażu średniowiecznej i nowożytnej Polski (Chrzanowski 1958: 3–7). B. Baranowski podaje (1979: 7), że pierwsze obiekty tego typu mogły powstawać już przed X w. Stanowiły one często punkt integrujący lokalną społeczność. Pełniły szereg funkcji, wśród których można wymienić: 1) funkcje handlowo-usługowe – sprzedaż alkoholi, często na prawie propinacji, a także prowadzenie jadłodajni oraz rozmaitych usług, np. krawieckich lub szewskich (Baranowski 1979: 15); 2) funkcje kulturalno-rozrywkowe – spotkania towarzyskie oraz organizacja uroczystości, np. z okazji pogrzebu lub świąt kościelnych (Szczepaniak 1977: 106); 3) funkcje polityczno-administracyjne – właściciel karczmy często był jednocześnie informatorem władcy ziemskiego bądź dworu królewskiego, przekazywał informacje na temat społecznych nastrojów i rozgłaszał komunikaty kierowane do chłopstwa i mieszczaństwa (Baranowski 1979: 15).

Istniało kilka typów karczem. Te, w których prowadzono mniej lub bardziej rozbudowany wyszynk, nazywane były po prostu karczmami, rzadziej gospodami lub oberżami. Jeśli ich działalność poszerzona była o możliwość skorzystania z noclegu – były to gościńce. Dzieli się je też ze względu na ich formę właścicielską (np. sołtysie, prywatne), a także lokalizację (wiejskie, dworskie bądź zamkowe, miejskie).

Istnieje sporo ustaleń historyków dotyczących wyglądu karczem, ich wyposażenia, rozplanowania i funkcji pomieszczeń, a także prawnych warunków funkcjonowania. Były to zazwyczaj budynki wolnostojące, drewniane, na kamiennych

lub ceglanych fundamentach (Szczepaniak 1977: 78). Zauważyć jednak należy, że większość danych, jakimi dysponujemy, dotyczy karczem o charakterze wiejskim. Współczesna wiedza o karczmach miejskich, która mogłaby rzucić więcej światła na charakter domniemanej karczmy radomskiej z działki nr 51, jest dalece niewystarczająca. Z tego względu interesujące wydaje się opracowanie M. Chorowskiej i Cz. Lasoty na temat architektury mieszczańskiej w Świdnicy, w którym autorzy informują (2013: 5):

Z powodu powszechności przywileju piwowarskiego w mieście wszystkie średnio-wieczne kamienice w obrębie jego murów (czyli domy murowane o wysokości co najmniej jednego piętrowa), a było ich około 250, były jednocześnie karczmami piwnymi. W kamienicach i ich oficynach – dworach karczmarzowskich, sporządzano trunki z jęczmienia, tu odbywały się procesy wytwarzania słoju, ważenia i leżakowania piwa. Tu też odbywał się wyszynk [...]. Zakupione na targu zboże i chmiel, podstawowe surowce do produkcji piwa, przechowywano na poddaszach domów [...].

Badacze wskazują także na szereg cech konstrukcyjnych świdnickich kamienic, które są świadectwem ich podwójnej funkcji – domów mieszczańskich i karczem (2013: 6–7).

Kamienica mieszczańska mogła pełnić także funkcję gospody. O ile karczmy wiejskie lokalizowano zazwyczaj pośrodku wsi lub w miejscu przecięcia szlaków handlowych, rzadziej po prostu przy często uczęszczanym trakcie (Szczepaniak 1977: 81), to przykład architektury świdnickiej pozwala zakładać, że karczmy typu miejskiego zlokalizowane były w centrach miast. Radom nie posiadał tak rozlicznych przywilejów piwowarskich jak przywołane miasto śląskie, ale teksty lustracji dóbr królewskich informują, że w mieście funkcjonowały browary, które płaciły podatki na rzecz dworu królewskiego (Kisiel 1961: 108–115). Niewątpliwie posiadały one także prawo zbytu ważonych trunków.

Założenie, że na działce znajdowała się karczma jest słuszne także z perspektywy jej lokalizacji, to znaczy bezpośrednio przy pierzei rynku. Takie usytuowanie punktu z wyszynkiem było racjonalne, ułatwiało bowiem dostęp do klienteli, na którą składali się liczni kupcy realizujący swoje handlowe interesy na placu, ale także mieszkańcy miasta. W okresie nowożytnym ówczesni urbaniści usiłowali zmienić utylitarne charakter rynków miejskich na rzecz funkcji reprezentacyjnej. Ratusze wyburzono i przenoszono na parcele przy bocznych drogach, likwidowano kramy i jatki oraz punkt wagi miejskiej, aby plac uczynić pustym i przestronnym (Bogucka, Samsonowicz 1986: 492). Podejmowane działania kończyły się niepowodzeniem, albowiem nadal stanowił on przestrzeń praktykowania handlu, miejsce zgromadzeń oraz wydarzeń o charakterze publicznym, a tym samym nadal mógł zapewniać domniemanej karczmie dostęp do klienteli.

Funkcjonowanie karczem w przestrzeni miejskiej w okresie nowożytnym było powszechne. Realizowano w nich szereg przywołanych wcześniej funkcji. Najbardziej użyteczne z nich, o ludycznym charakterze, dla przybytków tego typu w okresie późnego średniowiecza opisała J. Białowąs (2019), wykazując, że było to miejsce zabaw i gier dla miejscowej ludności. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że także domniemana nowożytna karczma radomska była miejscem ich uprawiania.

Życie w mieście ożywiane było cyklicznie wraz z odbywającymi się sądami, w tym sądami Trybunału Skarbowego, który gromadził senatorów i deputatów z całej Korony (Kozdrach 2019: 76), a także podczas zjazdów sejmików. W. Kalinowski wskazuje, że wydarzenia tego typu były podstawą funkcjonowania w XVII w. w Radomiu zjazdów rozmieszczonych głównie przy przedmieściu Lubelskim (Kalinowski 1979: 71–72). Spory o pieniądze od zawsze budziły szczególne społeczne zainteresowanie, co przekładała się na wzmożoną aktywność w mieście. Choć znane są przykłady organizacji sejmików w różnych miejscach, głównie kościołach, a czasem nawet karczmach, to w Radomiu obradowano zapewne na zamku (Kozdrach 2019: 91). Bliskość przyrynkowej karczmy w okresie tych intensywnych wydarzeń niewątpliwie zapewniałaby dostęp do klienteli.

Sejmiki i sądy zwoływano cyklicznie, a czasem – gdy zachodziła taka potrzeba – doraźnie. Ich uczestnicy mieli w tym czasie okazję do spotkań, dyskusji oraz uprawiania polityki, często w nieformalnych okolicznościach. W takim okresie karczma dawała zapewne nie tylko możliwość korzystania z wyszynku i zakupu posiłku, ale także stanowiła przestrzeń integracji szlachty, same sejmiki zaś – element konstytuujący tożsamość lokalną (Choińska-Mika 2002: 9, za: Kozdrach 2019: 76).

Otwartym pozostaje pytanie o wygląd radomskiej gospody. Nie dysponujemy źródłami historycznymi ani opracowaniami, które mogłyby przybliżyć nam wygląd zabudowy w mieście. Architekt A. Pinno podaje tylko lakonicznie, że w XVII w. *budownictwo mieszczańskie coraz bardziej sięga do trwałych form architektonicznych w wątku kamiennym lub ceglany* oraz, że *coraz częściej spotyka się trwale murowane kamieniczki* (1961: 42). Nieco więcej światła na kondycję Radomia w XVII i XVIII stuleciu rzuca W. Kalinowski (1979: 71–72), pisząc, że miasto w okresie tym zmagало się ze skutkami wojny, zarazy i pożarów, co znalazło swoje odzwierciedlenie w architekturze, głównie drewnianej i parterowej, a sam proces odbudowy był długi. Zważywszy zatem na ogólną kondycję miasta, bardziej prawdopodobna wydaje się hipoteza, że zabudowania na działce również w stuleciu funkcjonowania domniemanej karczmy raczej były drewniane, posadowione na kamiennych fundamentach.

Kamienice radomskie omawianego okresu posiadały warsztat rzemieślniczy zlokalizowany od podwórza (Pinno 1961: 43). Możliwe zatem, że w tych

pomieszczeniach, podobnie jak w przypadku przywołanej Świdnicy, w przestronnej sieni lub piwnicy kamienicy, ważono piwo. Dodać należy, że prowadzenie browaru w kamienicach miejskich doby zarówno późnośredniowiecznej, jak i nowożytnej było powszechne, źródłowo poświadczone jest to także dla ośrodków regionu, np. Krakowa (Dryja, Sławiński 2017: 91–94).

Zazwyczaj w głównej izbie karczem znajdowały się drewniane stoły i ławy, czasem szafy, a także haki na ubrania (Szczepaniak 1977: 100). Zestaw utensyliów był bardzo zróżnicowany, począwszy od naczyń drewnianych, poprzez ceramiczne, aż do szklanych. Posługiwanie się nimi poświadczają bogato źródła ikonograficzne. Wybór szkła do miejsca, w którym prowadzono wyszynk, pomimo jego mniejszej odporności na urazy mechaniczne, był także zasadny ze względu na łatwiejsze utrzymanie go w czystości niż naczyń ceramicznych i drewnianych. Szkło ponadto nie przechodzi zapachem podawanych w nim napojów ani nie odbarwia się od nich.

Warto zauważyć, że na 110 den kufli, których rozpiętość średnicy mieściła się w przedziale od 8 do 14 cm, aż w 96 egzemplarzach wartość ta wynosiła pomiędzy 10 a 12 cm, a aż 61 z nich miało identyczną, dwunastocentymetrową średnicę. Przy ręcznym formowaniu wyrobów nie jest możliwe uzyskanie efektu jak w przypadku produkcji maszynowej, gdzie każdy z wyrobów ma identyczne wymiary. Obserwacje te mogą dowodzić, że naczynia celowo wytwarzano w niemal identycznej wielkości, co ma oczywiste uzasadnienie w przypadku prowadzenia karczmy i potrzeby ujednoczenia pojemności szklanic, w których serwowano sprzedawane napoje.

Badania archeologiczne karczem są rzadkie. Obiekt tego typu datowany na okres późnośredniowieczny odkryto m.in. w Strzelcach Krajeńskich (pow. strzelecko-drezdenecki). Opublikowano pochodzący ze stanowiska materiał ceramiczny (Pytlak, Pytlak 2014), jednak nie odnotowano zabytków wykonanych ze szkła.

W trakcie badań karczmy z XVII–XVIII w. we wsi Komorowo (pow. szamotulski) pozyskano niewielki zbiór destruktywów szklanych, na które składało się 117 fragmentów naczyń do picia, szkła gospodarczego oraz szyb (Olczak 1999). Wśród zastawy stołowej najliczniejsze były ułamki zidentyfikowane jako pochodzące ze szklanic fletowatych, a zatem naczyń o dużej pojemności, co jest charakterystyczne również dla zbioru radomskiego. Opracowano szkło z badań karczmy wiejskiej w Dubnie, pow. bielski (Ojdana 2012), gdzie odkryto 1875 fragmentów szkła, w tym 512 ułamków naczyń, zarówno stołowych, jak i gospodarczych. Niestety, jedynie 25 zabytków zostało jednoznacznie zidentyfikowanych jako szklanki lub kieliszki, kilka zaś hipotetycznie zinterpretowano jako fragmenty karafki, misy i kielicha. Pozostałe fragmenty, blisko pół tysiąca, pozostały nieokreślone. Zbiór datowany jest XVII i XVIII w.

Nieznaczna liczba znalezisk z Komorowa i ograniczony stopień identyfikacji form naczyń w zbiorze z Dubna, uniemożliwiają potraktowanie ich jako materiału porównawczego dla zabytków radomskich. Ponadto obie karczmy były obiektami typu wiejskiego. W pierwszym przypadku może to tłumaczyć małą liczbę znalezisk szklanych pozyskanych podczas prac wykopaliskowych. Jak poświadczają opisy karczem różnego rodzaju, były to obiekty o zróżnicowanym standardzie (Baranowski 1979: 7–8). Nie ustrzegając się generalizacji, można założyć, że te wiejskie posiadały uboższe wyposażenie niż gospody typu miejskiego.

Podsumowując, należy uznać, że poszukiwanie analogii dla zbioru radomskiego zakończyło się niepowodzeniem. W świetle powyższych rozważań analizowany materiał, jako pochodzący z domniemanej karczmy zlokalizowanej w kamienicy przyrynkowej, wyróżnia się w skali Polski, a niniejsze opracowanie – jest pierwszym tego typu.

Podsumowanie

Analiza zbioru radomskiego pozwoliła w znacznym stopniu na przybliżenie tego aspektu nowożytnej kultury materialnej Radomia, jakim było użytkowanie naczyń szklanych przez mieszkańców działki nr 51. Dominowały kufle, które uznać należy za wyroby ciekawe, ponieważ brak dla nich wiernych analogii. Są to najprawdopodobniej wczesne XVII-wieczne formy tych naczyń, które badaczom szkła znane są głównie pod inną postacią rozpowszechnioną w kolejnym stuleciu. Należałoby przyjąć, że wzorowano je na kształcie naczyń ceramicznych i cynowych, co w hutnictwie szkła było działaniem spotykanym, choć niezbyt częstym. Hipotezę w pełni potwierdziłoby wyklejenie całego naczynia i połączenie w jednym wyrobie zarówno rozszerzonego dna, jak i ucha.

Pozostałe zrekonstruowane formy należą do wyrobów typowych, powszechnie użytkowanych w cezurze czasowej wyznaczonej przez datowanie zbioru. Znalazły się w nim głównie naczynia nieornamentowane, słabo bądź średnio starannie wykonane, ale także i dobre jakościowo, choć niewyróżniające się na tle porównawczym. Bez wątplenia były to wytwory okolicznych hut. Potwierdza to ogólna morfologia naczyń, ich jakość, a także analiza pierwiastkowa składu masy szklanej, wskazująca, że większość wyrobów charakteryzuje wapniowo-potasowy skład chemiczny szkła, rzadziej potasowo-wapniowy, w jednym tylko przypadku sodowo-wapniowy. Ustalono, że warsztaty szklarskie, w których powstały naczynia, korzystały z surowców tanich i łatwo dostępnych, zlokalizowanych w ich najbliższym zasięgu. Wiedza hutników na temat wytopu szkła była podstawowa, a ich umiejętności ograniczone.

Szkła można przypisać do dwóch horyzontów chronologicznych. Pierwszy z nich dotyczy późno XVI- i XVII-wiecznych wyrobów hut leśnych, o barwie

jasnozielonej (rzadziej ciemnozielonej), formowanych ręcznie. Tak datowane zabytki należy wiązać z funkcjonującą na parceli karczma miejską. Drugi natomiast wyrobów z XVIII i początku XIX stulecia, w których zauważalne są cechy produkcji manufakturowej, kiedy to wydmuchiwanie szkła „z wolnej ręki” uzupełniało szereg nowych technik i rozwiązań (odbarwianie w masie, zdobienie ornamentem rytym, standaryzowanie wyrobów poprzez wykorzystywanie form, wykorzystanie maszyn do częściowej obróbki szkła, np. polerowania jego krawędzi). Najprawdopodobniej stanowiły one wyposażenie typowego gospodarstwa domowego tego czasu.

Niemal wszystkie naczynia zostały określone jako służące do picia, a w kilku przypadkach – jako wykorzystywane do podawania napojów. Rodzaje analizowanych wyrobów pozwalają postawić hipotezę, że na działce, z której pochodzą, mogła znajdować się w XVII w. karczma. Wskazywałaby na to między innymi znaczna liczba kufli, przeważająca liczbowo nad pozostałymi formami odnotowanymi w materiale. Przedmioty takie nie stanowiły typowego wyposażenia nowożytnego gospodarstwa mieszczańskiego, a liczebność zbioru wykracza poza potrzeby użytkowe mieszkańców jednej kamienicy. Przemawiałaby za tym również lokalizacja działki przy zachodniej pierzei rynkowej, na którą można było wejść bezpośrednio z jednej z bram miejskich, tzw. Krakowskiej. Ze względu na brak informacji w źródłach pisanych, które potwierdzałyby tę hipotezę, na obecnym etapie badań można uznać, że wartość poznawcza zbioru radomskiego jest znaczna, a opracowanie zbioru po raz pierwszy dla ziem polskich pozwala rekonstruować wyposażenie nowożytnej miejskiej karczmy w szklane utensylia.

Aby jednoznacznie potwierdzić karczemny charakter zabudowań na parceli, z której pochodził zbiór, należy poddać analizie pozostałe destrukty szklanych naczyń z tego miejsca. W pierwszej kolejności powinny to być pozostałości szkła gospodarczego, które licznie współwystępowały z analizowanymi fragmentami zastawy stołowej. Studia takie powinny być uzupełnione analizą innych kategorii wyrobów, takich jak naczynia ceramiczne i wyroby drewniane, czy pokonsumpcyjnych szczątków zwierzęcych. W celu jak najpełniejszego rekonstruowania zagadnienia użytkowania naczyń szklanych przez mieszkańców Radomia, opracowaniu powinien podlegać także materiał szklany pozyskany na innych stanowiskach objętych badaniami archeologicznymi, zarówno z działek bezpośrednio przylegających do rynku, jak i zlokalizowanych dalej.

Zważywszy na fakt, że zdecydowaną większość zabytków opisanych w niniejszym opracowaniu pozyskano z jednego wykopu, można przyjąć, że zdeponowano je tam jako odpady powstałe w trakcie funkcjonowania karczmy w XVII stuleciu. Warstwy, z których pochodzą zabytki, należy zatem uznać za warstwy śmietnikowe. Szkła późniejsze, XVIII-wieczne, łączyć należy ze zwykłymi gospodarstwami domowymi zlokalizowanym w zabudowaniach na parceli.

Ze względu na dotychczasowe znikome zainteresowanie badawcze tematyką użytkowania naczyń szklanych w Radomiu, wnioski wynikające z niniejszej analizy są wartościowe i stanowią kolejny ważny głos w poznaniu charakteru użytkowania naczyń szklanych na ziemiach polskich w okresie nowożytnym. Wyniki opracowania prezentują zagadnienia unikatowe, m.in. dotyczące niespotykanych dotychczas w piśmiennictwie form XVII-wiecznych kufli oraz zagadnień związanych z funkcjonowaniem karczem miejskich. Poszerzają one zatem obecny stan wiedzy o szklarstwie nowożytnym na ziemiach polskich o nowe, nieznane dotychczas zagadnienia i otwierają drogę do dalszych studiów w tym temacie¹¹.

Bibliografia

- Ajewski K. (1995), *Ceramika i szkło w zbiorach Galerii Muzealnej Ordynacji Zamojskiej w Warszawie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 43.4, s. 449–484.
- Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, *Komentarz. Indeksy* (1993), W. Pałucki (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Baranowski B. (1979), *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Barczyk G. (2003), Materiały archeologiczne z wykopu nr 5 na zamku w Radomiu. Szkło (maszynopis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UŁ).
- Baturo K. (2017), *Puchary i kieliszki z badań na placu Zamkowym*, [w:] Z. Polak, K. Meyza (red.), *Między miastem a dworem. Badania archeologiczne placu Zamkowego w Warszawie w latach 1977–1983*, cz. 2, Muzeum Warszawy, Warszawa (Archeologia Dawnej Warszawy, 4), s. 201–236.
- Baturo K. (2018), *Dwa kielichy à la façon de Venise z przelomu wieków XVI i XVII ze zbiorów Działu Archeologicznego Muzeum Warszawy*, „Almanach Warszawy”, 12, s. 199–215.
- Białowąs J. (2019), *Gry i zabawy w średniowiecznym mieście polskim*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne”, 25.2, s. 67–83.
- Bis M. (2017), *Nowożytnie naczynia szklane znalezione w Warszawie – możliwości i ograniczenia badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 65.3, s. 371–396.
- Bis M. (2020), *Zarys stanu i problematyki polskich badań nad naczyniami szklanymi z XIV–XVIII wieku w latach 1987–2018*, „Archeologia Polski”, 65, s. 263–322, <https://doi.org/10.23858/APol65.2020.007>
- Biszkont Jadwiga (2005), *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*, Instytut Archeologii Uniwersytet Wrocławski, Wrocław (Wratislavia Antiqua, 7).
- Blusiewicz K. (2013), *Wyniki badań archeologicznych północnej pierzei placu Teatralnego prowadzonych w latach 1995–1997*, [w:] W. Pela (red.), *Badania archeologiczne-*

11 Autor artykułu składa serdeczne podziękowania p. Grzegorzowi Barczykowi za udostępnienie materiałów oraz dokumentacji z przeprowadzonych badań.

- architektoniczne północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie w latach 1995–1997, Warszawa (Archeologia Dawnej Warszawy, 3), s. 73–133.
- Bogucka M., Samsonowicz H. (1986), *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bogucki M. (2013), *Przynależność terytorialno-ekonomiczna średniowiecznego Radomia w świetle źródeł numizmatycznych*, [w:] A. Buko, D. Główska, M. Trzeciński (red.), *Ziemia niczyja ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą i Pilicą*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa (Radom. Korzenie Miasta i Regionu, 4), s. 33–42.
- Bruckschen M. (2004), *Glasfunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit aus Braunschweig*, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden (Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens, 33).
- Choińska-Mika J. (2002), *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Chorowska M., Lasota Cz. (2013), *Kamienica mieszczańska w Świdnicy. Karczma i mieszkanie w XIII–XVIII w.*, Politechnika Wrocławska, Wrocław.
- Chrzanowski T. (1958), *Karczmy i zajazdy polskie*, Arkady, Warszawa.
- Ciepiela S. (1966), *Pucharki dzwonowate w Polsce od końca XVI w do końca XVII wieku*, „Szkło i Ceramika”, 17,9, s. 248–253.
- Ciepiela S. (1968), *Późnośredniowieczne naczynia szklane z Płocka*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 16.2, s. 347–360.
- Ciepiela S. (1970), *Zabytki szklane ze stanowiska archeologicznego przy kościele św. Anny w Warszawie*, „Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu”, 9, s. 140–171.
- Ciepiela S. (1971a), *Zabytki szklane z Solca nad Wisłą od końca XV do XVIII/XIX w.*, [w:] Z. Kamińska (red.), *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, 45, s. 173–214.
- Ciepiela S. (1971b), *Zabytki szklane ze Świecia nad Wisłą*, „Pomorania Antiqua”, 3, s. 479–496.
- Ciepiela S. (1977), *Szkło osiemnastowieczne Starej Warszawy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ciepiela-Kubalska S. (1970), *Użytkowe szkło z Wiślicy, pow. Busko (XV–XVII w.)*, [w:] W. Antoniewicz, P. Biegański (red.), *Studia związane z badaniami wiślickimi*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa (Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, 5), s. 147–177.
- Ciepiela-Kubalska S. (1991a), *Stan badań późnośredniowiecznym i nowożytnym szkłem użytkowym w Polsce (2 połowa XIII–XVII w.)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 18, s. 173–189.
- Ciepiela-Kubalska S. (1991b), *Szklanice fletowate ze Starego Miasta w Warszawie (XIV/XV – I ćwierć XVII wieku)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 19, s. 25–42.
- Ciepiela-Kubalska S. (1999), *Szklane kufle starowarszawskie z XVIII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 27, s. 145–161.

- Ciepiela-Kubalska S. (2005), *Nowożytny szklane naczynia z badań archeologicznych na Rynku Starego Miasta w Warszawie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 29, s. 189–232.
- Ciepiela-Kubalska S., Stawiarska T. (2005), *Nowożytny wyroby szklane z badań archeologicznych na Rynku Starego Miasta w Warszawie (komentarz technologiczny)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 29, s. 233–242.
- Dekówna M., Purowski T. (2012), *Znaleziska związane ze szklarstwem oraz okazy z kwarcu ze stanowiska Janów Pomorski 1*, [w:] M. Bogucki, B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, t. 1, cz. 3, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Elbląg, s. 66–260.
- Dryja S., Sławiński S. (2017), *Kamienica przy ul. Krakowskiej pod nr 30 na krakowskim Kazimierzu – jej historia i rekonstrukcja, w. XVI i XVII, działalność piwowarska w okresie świetności domu*, „Studia Sandomierskie. Teologia-Filozofia-Historia”, 24, s. 79–107.
- Fryda F. (1979), *Středověké sklo v západních Čechách*, [w:] *Sborník Západočeského Muzea v Plzni*, Plzeň (Histore, 2), s. 7–79.
- Garas M., Karwowska H. (2013), *Wyroby szklane*, [w:] H. Karwowska, A. Andrzejewski (red.), *Założenie rezydencjonalne Sapiechów w Dubnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 257–287.
- Girdwoń A., Rubnikowicz M. (1996), *Zabytki szklane z Sandomierza: komentarz technologiczny*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz: badania 1969–1973*, t. II, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa, s. 454–455.
- Gołębiewski A. (1997), *Importy naczyń szklanych na Starym Mieście w Elblągu w średnio-wieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Elbingensis”, 2, s. 37–46.
- Kalaga J. (2013), *Wczesnośredniowieczny Radom i wybrane zagadnienia tła chronologiczno-kulturowego*, [w:] A. Buko, D. Główka, M. Trzecicki (red.), *Ziemia niczyja ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą i Pilicą*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa (Radom. Korzenie Miasta i Regionu, 4), s. 11–36.
- Kalinowski W. (1979), *Rozwój przestrzenny*, [w:] W. Kalinowski (red.), *Urbanistyka i architektura Radomia*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 45–72.
- Kamińska Z. (1987), *Produkcja szkła od połowy XVII do połowy XIX wieku*, [w:] Z. Kamińska (red.), *Polskie szkło do połowy XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 88–121.
- Kisiel H. (1961), *Radom w świetle lustracji XVI–XVIII wieku*, [w:] J. Jędrzejewicz (red.), *Radom. Szkice z dziejów miasta*, Arkady, Warszawa, s. 108–115.
- Kozdrach M. (2019), *Radom jako miejsce obrad sejmików i lokalnych zjazdów szlacheckich w drugiej połowie XVIII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 28.1, s. 75–97, <https://doi.org/10.18778/1644-857X.18.01.03>
- Kozłowska R. (1994), *Szkło. Materiały do wystawy „Rzeczy codzienne z wykopalisk zamkowych i staromiejskich”*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa (Źródła Archeologiczne do Dziejów Zamku Królewskiego oraz Starej i Nowej Warszawy, 1).
- Kozłowska R. (1997), *Materiały szklane z Kleczanowa*, [w:] A. Buko (red.), *Kleczanów. Badania rozpoznawcze 1989–1992*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa, s. 218–225.

- Krukowska O. (2009), *Szkle w badaniach archeologicznych Gdańska*, [w:] Z. Borcowski, M. Fudziński, H. Paner (red.), *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 437–480.
- Kupisz D. (2009), *Radom w czasach Jagiellonów (1386–1572)*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIW, Radom.
- Kutyłowska I. (1981), *Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa i Lublina*, „Studia i Materiały Lubelskie”, 8, s. 91–95.
- Kutyłowska I. (1999), *Późnośredniowieczne i nowożytne szkła odkryte w kaplicy Św. Trójcy w Lublinie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 27, s. 133–144.
- Lechowicz Z. (2012), *Zamek w Radomiu. Archeologia i architektura. Badania i interpretacje*, Miejska Biblioteka Publiczna w Radomiu; Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIW, Radom, s. 119–124.
- Lipiec A. (2017a), *Nowożytne naczynia szklane odkryte w trakcie badań archeologicznych na dziedzińcu Arsenalu Warszawskiego*, [w:] W. Borkowski (red.), *Badania archeologiczne dziedzińca Arsenalu Królewskiego oraz zespołu Kamienicy Raczyńskich w Warszawie*, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa (Warszawskie Materiały Archeologiczne, 14), s. 87–96.
- Lipiec A. (2017b), *Zabytki szklane pozyskane w trakcie badań zespołu kamienic na rogu ulicy Traugutta i placu Małachowskiego w Warszawie*, [w:] W. Borkowski (red.), *Badania archeologiczne dziedzińca Arsenalu Królewskiego oraz zespołu Kamienicy Raczyńskich w Warszawie*, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa (Warszawskie Materiały Archeologiczne, 14), s. 169–213.
- Markiewicz M. (2012), *Wyroby ze szkła*, [w:] M. Wiewióra (red.), *Zamek w Grudziądzu w świetle źródeł archeologicznych. Studia i materiały*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, s. 292–299.
- Mroczek R. (2007), *Późnośredniowieczne zabytki ruchome z badań na dziedzińcu głównym Pałacu Pod Blachą*, „Kronika Zamkowa”, 1/2, s. 39–90.
- Nowosielska K. (2004), *Średniowieczne i nowożytne wyroby szklane z badań na Starym Mieście we Wrocławiu*, [w:] J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław (Wratislavia Antiqua, 6), s. 57–88.
- Ojdana A. (2012), *Nowożytne szkło z karczmy w Dubnie (gmina Boćki, woj. podlaskie)* (maszynopis pracy magisterskiej w bibliotece Instytutu Archeologii UMK, Toruń).
- Olczak J. (1997), *Domniemana funkcja liturgiczna i pochodzenie szklanych pucharków dzwonowatych z XVII–XVIII wieku na terenie Polski*, „Archaeologia Historica Polona”, 5, s. 223–234.
- Olczak J. (1999), *Zabytki szklane*, [w:] T. Malinowski (red.), *Komorowo. Stanowisko 12: osadnictwo nowożytne. Ślady domniemanej karczmy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra, s. 83–97.
- Piątkowski S. (2000), *Radom. Zarys dziejów miasta*, Społeczny Komitet Ratowania Zabytków Radomia, Radom.
- Piątkowski S. (2005), *Radom. Historia miasta*, Radomskie Towarzystwo Naukowe, Radom.

- Pinno A. (1961), *Rozwój architektury*, [w:] J. Jędrzejewicz (red.), *Radom. Szkice z dziejów miasta*, Arkady, Warszawa, s. 36–71.
- Počinok E., Čekanovskij A. (2015), *Stekljannaja posuda iz raskopok na terrytorijach kiewskich monastyrej XVII–XVIII vekov*, [w:] P.H. Gajdukov (red.), *Steklo Vostočnoj Evropy s drevnosti do načala XX veka*, Rossijskaja akademija nauk. Institut archeologii, Sankt-Petersburg, s. 294–309.
- Polak A. (1981), *Szkló i jego historia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa (Biblioteka Problemów, 265).
- Prusicka-Kolcon E. (2000), *Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa od końca XVI wieku do końca XVII wieku*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, 5, s. 230–239.
- Purowski T. (2014), *Bursztynowy rozdzielacz i szklane paciorki odkryte w obiektach kultury tużyckiej w Targowisku, pow. wielicki*, [w:] S. Czopek (red.), *Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce*, Krakowski Zespół do Badań Autostrad, Kraków, s. 289–305.
- Pytlak M., Pytlak P. (2014), *Domniemana średniowieczna karczma w Strzelcach Krajeńskich. Materiały z badań archeologicznych*, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, 11, s. 107–145.
- Rademacher F. (1963), *Die Deutschen Gläser des Mittelalters*, Bruno Hessling Verlag, Berlin.
- Rais-Kufel E., Kufel R. (2013), *Wyroby szklane*, [w:] P. Pawlak (red.), *Średniowieczny system obronny miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych*, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań (Bibliotheca Fontes Archeologici Posanienses, 15), s. 237–278.
- Rubnikowicz M. (1996), *Średniowieczne i nowożytnie szkło ze stanowiska Collegium Gostomianum*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz: badania 1969–1973*, t. II, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa, s. 423–453.
- Siembora S. (2017), *Naczynia szklane z badań archeologicznych pod wieżą Zamku Wysokiego w Człuchowie*, [w:] S. Siemianowska, K. Sadowski, P. Rzeźnik (red.), *Ceramika i szkło w kulturze antyku i średniowiecza europejskiego*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Akademia Sztuk Pięknych im. E. Gepperta we Wrocławiu, Wrocław, s. 141–175.
- Siembora S. (2018), *Wyroby ze szkła odkryte w trakcie badań archeologicznych przy kościele w Górze Świętej Małgorzaty w pow. łęczyckim*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica”, 32, s. 49–63, <https://doi.org/10.18778/0208-6034.32.04>
- Siemianowska S. (2015), *Analiza zabytków szklanych i szkliwionych z badań przy ul. św. Idziego na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*, [w:] A. Limisiewicz, A. Pankiewicz (red.), *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. św. Idziego*, Instytut Archeologii Uniwersytet Wrocławski, Wrocław (In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne, 1), s. 261–284.
- Soldenhoff B. (1991), *Próba określenia typów zniszczeń szkieł archeologicznych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 19, s. 97–123.
- Szczepaniak M. (1977), *Karczma, wieś, dwór. Rola propinacji na wsi wielkopolskiej od połowy XVII do schyłku XVIII wieku*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

- Tabaczyńska E. (1993), *Znaleziska szklane ze stanowiska Zamek I w Sandomierzu*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz: badania 1969–1973*, t. I, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa (Polskie Badania Archeologiczne, 31), s. 156–169.
- Teterycz-Puzio A. (2012), *Na rozstajnych drogach. Mazowsze a Małopolska w latach 1138–1313*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk.
- Wajda S. (2013), *Zabytki szklane i szkliwione*, [w:] J. Kalaga (red.), *Sutiejsk. Gród pogranicza polsko-ruskiego z X–XIII wieku. Studium interdyscyplinarne*, Instytut Archeologii Uniwersytet Warszawski; Wydawnictwo i Pracownia Archeologiczna Profil-Archeo, Warszawa–Pękowo, s. 89–100.
- Wajda S. (2014), *Wyroby szklane*, [w:] H. Karwowska (red.), *Średniowieczne cmentarzyśko w Czarnej Wielkiej*, t. II, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok, s. 57–103.
- Wielkopolska brać cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy* (2005), Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno.
- Wilczak-Dąbrowska E. (2017), *Szko stołowe z placu Zamkowego w Warszawie*, [w:] Z. Polak, K. Meyza (red.), *Między miastem a dworem. Badania archeologiczne placu Zamkowego w Warszawie w latach 1977–1983*, cz. 2, Muzeum Warszawy, Warszawa (Archeologia Dawnej Warszawy, 4), s. 139–190.
- Willmott H. (2002), *Early Post-Medieval Vessel Glass in England: C. 1500–1670*, Council for British Archaeology, York.
- Wyrobisz A. (1968), *Szko w Polsce od XIV do XVIII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Zielińska-Durda M. (1985), *Naczynia szklane z Nowotańca gm. Bukowsko*, „Studia i Materiały Muzeum Okręgowego w Krośnicu”, 3, s. 198–217.

Summary

In the article, a modern-period collection of glass material discovered during the archaeological excavations carried out on a plot at the frontage of the market square in Radom have been presented. A detailed study of finds classified as glass tableware was performed. Distinctive features of different forms of vessels, mainly those used for drinking, have been presented with references to analogous finds from archaeological excavations in Poland. The results of an analysis of chemical composition of glass for selected artefacts were discussed and the history of glassmaking in the region was outlined. The artefacts have been identified as a part of equipment of a modern-period inn and they were interpreted against a broader historical background, including the history of the city and the knowledge on the functioning of inns on Polish lands in the modern-period. The presented article is the first published study of a glass collection that was discovered at an archaeological site with an inn.

Keywords: Radom, glass, glass tableware, inn, post-medieval